

К-14038
П281131

К-14038

ч/з 4

ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 95

ПОЛІТЕКОНОМІЯ

ВИПУСК 9

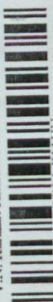

ВИДАВНИЦТВО ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

1973

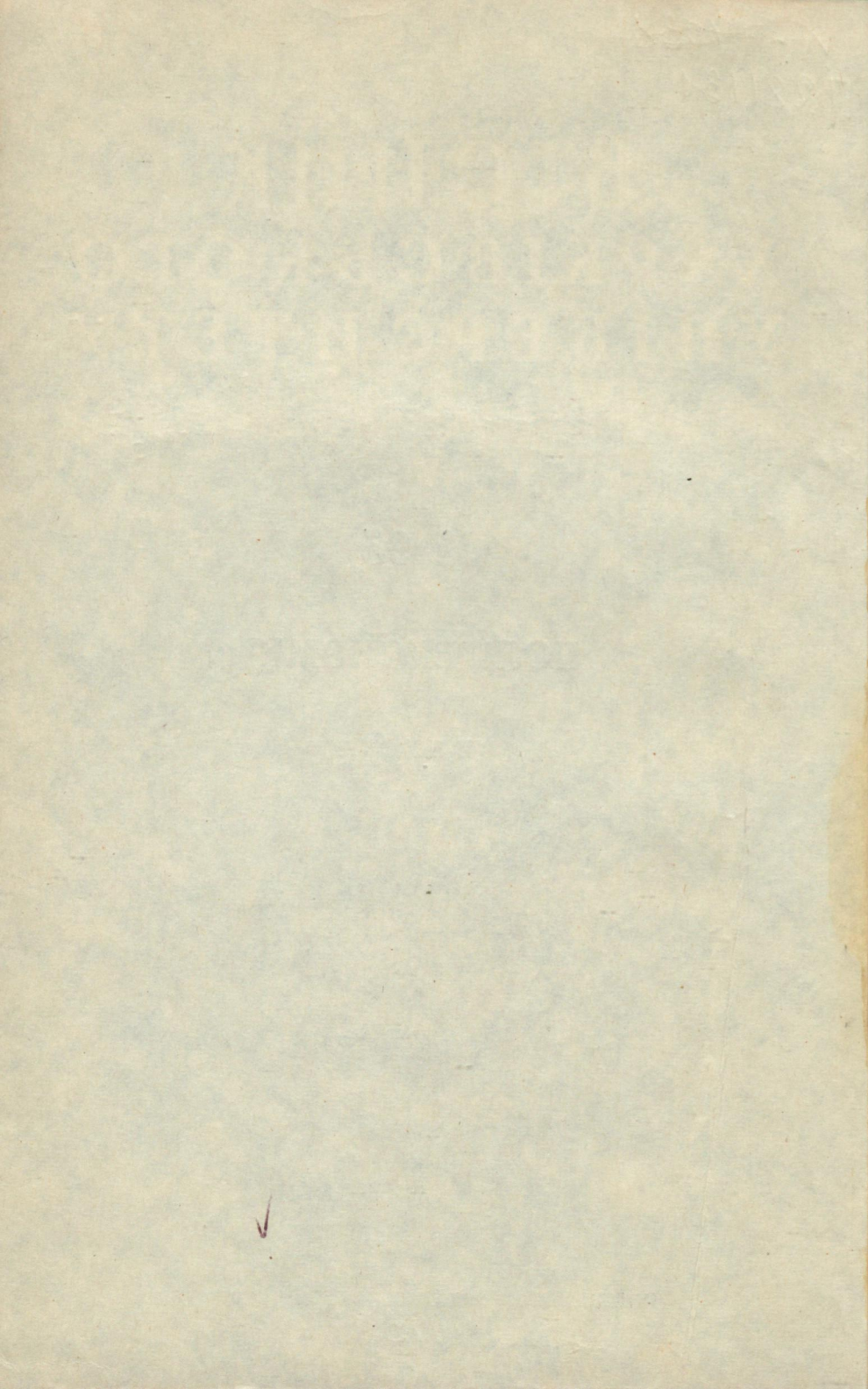
48 коп.

V.N. Karazin Kharkiv National University

00256160

4

В І С Н И К
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 95

ПОЛІТЕКОНОМІЯ

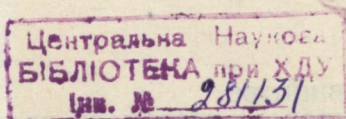
ВИПУСК 9

ВИДАВНИЦТВО

ХАРКІВСЬКОГО ОРДЕНА ТРУДОВОГО ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені О. М. ГОРЬКОГО
Харків 1973

Редакційна колегія:

О. П. Мамалуй (відповідальний редактор), І. М. Бейліс,
О. М. Васильєв, Б. П. Данилевич, О. А. Рубан, І. Я. Тка-
ченко, М. М. Кім.

ДЕЯКІ ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

В. М. Лісовицький

Побудова в СРСР розвиненого соціалістичного суспільства, економіка якого являє собою цілісний, взаємозв'язаний народно-господарський комплекс, що включає до себе народне господарство національних республік, передбачає розв'язання важливої і складної проблеми становлення і вдосконалення міжнаціональних соціалістичних виробничих відносин. Питання про взаємовідносини соціалістичних націй надзвичайно багатогранне. Воно об'єднує такі проблеми, як взаємозв'язок класових і національних відносин, державне і партійне будівництво, розвиток національної культури і мови та багато інших. Розв'язати ці проблеми без урахування винятково великого впливу факторів соціальної психології на національні відносини не можна, що підкреслював В. І. Ленін [див. 1, 48, 234]. Але ще більше значення, ніж психологія, зазначав він, в цьому має економіка. Економічні відносини між націями у кінцевому підсумку обумовлюють усі інші сторони національної проблеми, оскільки вони є своєрідним фундаментом цієї складної споруди.

Отже, з'ясування економічного аспекту національних відносин уявляється завданням дуже актуальним, тим більше, що, з одного боку, від правильного розв'язання національного питання великою мірою залежать успіхи соціалістичного будівництва, а з другого — воно завжди було і залишається предметом ідеологічних спекуляцій буржуазних економістів, істориків, соціологів, а також їх ревізіоністських поплічників.

З часу виникнення націй до розв'язання національного питання завжди існувало два діаметрально протилежних підходи, що відповідали інтересам головних класів суспільства — буржуазії і пролетаріату. «Буржуазний націоналізм і пролетарський інтернаціоналізм, — писав В. І. Ленін, — ось два непримиренно ворожі лозунги, що відповідають двом великим класовим таборам всього капіталістичного світу і виражають *дві*

політики (більше того: два світогляди) в національному питанні» [2, 20, 10].

Буржуазія повсякчас прагне прикрити своє класове панування націоналістичними лозунгами, підмінити суперечності класів удаваною «національною єдністю». На цьому ґрунті зростали всілякі теорії «єдиного національного потоку», класової співдружності в ім'я «розквіту нації», національної винятковості та інші. Всі вони відбивали чітко визначену мету — отруїти свідомість пролетаріату отрутою націоналізму, відвернути його від нагальних завдань класової боротьби.

Націоналістичні настрої і ідеї знаходили також сприятливий ґрунт у численних прошарках дрібної буржуазії. Сам уклад її життя: невеликі розміри господарства, обмеженість кругозору, дріб'язковий характер господарських операцій — все це, як писав В. І. Ленін, неминуче вело «до особливої сили і стійкості найглибших з дрібно-буржуазних передсудів, а саме: передсудів національного егоїзму, національної обмеженості». [2, 31, 124].

Після перемоги соціалізму, спочатку в одній країні, а потім утворення соціалістичної системи, головне вістря націоналістичних теорій було спрямовано на те, щоб зруйнувати реально існуючі соціалістичні відносини. З цією метою робляться спроби вишукати суперечності між соціалістичними націями як всередині країни, так і між соціалістичними державами; висуваються теорії «національних моделей соціалізму»; всіляко роздуваються націоналістичні настрої в соціалістичних країнах; заохочується політика національного егоїзму.

Про реальну небезпеку цих зусиль свідчать окремі спалахи націоналізму у деяких соціалістичних країнах Європи — Польщі, Чехословаччині, Югославії, націоналістичний розгул у Китаї, поява ревізіоністських угруповань у деяких комуністичних партіях капіталістичних країн.

На противагу буржуазному націоналізмові керівним принципом пролетаріату у взаємовідносинах націй був і залишається марксистсько-ленінський принцип пролетарського інтернаціоналізму.

Вже саме економічне становище пролетаріату як класу, що не роз'єднаний приватною власністю і в усіх країнах має спільний інтерес — знищення всілякої експлуатації, робить його вільним від націоналістичних забобів, заінтересованим у ліквідації національної відокремленості і встановленні єдності всіх націй, рас і мов.

«...Інтереси праці, — писав В. І. Ленін, — вимагають найповнішого довір'я, найтіснішого союзу між трудящими різних країн, різних націй... Ми прагнемо до тісного об'єднання і повного злиття робітників і селян всіх націй світу в єдину всесвітню Радянську республіку» [2, 30, 263—264].

Це прагнення дістало конкретне втілення в ленінській національній політиці першої в світі соціалістичної держави переміщеного пролетаріату. Провідною ідеєю цієї політики була ліквідація національного недовір'я і ворожнечі, національної відокремленості і роз'єднання, забезпечення фактичної рівності націй через вільний розвиток спільними зусиллями їх економіки і культури.

Разом з тим принцип інтернаціональної єдності народів обов'язково передбачає необхідність всебічного і вільного розвитку кожної нації, які є елементами цієї єдності. Об'єднання соціалістичних націй досягається не шляхом підкорення, гноблення, обмеження національних інтересів одних націй іншими, а на основі вільного їх розвитку і усвідомлення ними об'єктивної необхідності з'єднання зусиль у досягненні спільної мети.

Інтернаціоналізм, таким чином, не вступає в суперечність з національними інтересами. Навпаки, дійсно національні завдання можуть бути розв'язані лише на основі інтернаціонального підходу. Діалектична єдність національного і інтернаціонального становить справжню суть пролетарського інтернаціоналізму. Послідовне проведення цього принципу в життя означає, з одного боку, необхідність обов'язково враховувати насувні інтереси трудящих кожної нації, національні особливості, проявляти обережність, терпимість і поступливість, а з другого — вміння підкоряти вузьконаціональні інтереси глибшим, корінним інтересам всієї інтернаціональної співдружності народів, мати готовність іти на національні жертви ради виконання інтернаціонального обов'язку.

Механічний розрив цих двох сторін єдності, абсолютизація якої-небудь з них, неминуче призводить до загострень у національних відносинах і, кінець кінцем, тягне в болото буржуазного націоналізму.

Ігнорування або роздування національних особливостей викликає почуття національного недовір'я, відчуженості, замкнутості, відроджує сепаратистські тенденції, що в корені суперечить інтересам пролетаріату. «Ніякого закріплення націоналізму, — писав В. І. Ленін, — пролетаріат підтримувати не може, — навпаки, він підтримує все, що допомагає стиранню національних відмінностей, падінню національних перегородок, все, що робить зв'язки між національностями тіснішими і тіснішими, все, що веде до злиття націй. Робити інакше — значить стати на сторону реакційного націоналістичного міщанства» [2, 20, 18—19].

Тільки ліквідація капіталістичних виробничих відносин створює умови для формування і розвитку соціалістичних націй, основною тенденцією розвитку яких є постійне зближення, а в кінцевому підсумку — злиття у найвищій інтернаціональній єдності. Процес цей є об'єктивним і закономірним, оскільки в його основі лежать радикальні якісні зрушення у найважливішій сфері людських відносин — в галузі економіки. Тільки глибокі зміни

в економічних відносинах дозволяють, з одного боку, досягти справжнього розвитку і могутності всіх соціалістичних націй, а з другого — створити умови для наступного їх відмирання. Врахування цих об'єктивних тенденцій КПРС завжди клала в основу своєї політики в національному питанні. Це ще раз підкреслив XXIV з'їзд КПРС, який, визначаючи курс партії в національному питанні, відзначив: «Партія і далі зміцнюватиме Союз Радянських Соціалістичних Республік, послідовно здійснюючи ленінський курс на розквіт соціалістичних націй та їх поступове зближення» [3, 87].

Матеріальною основою зближення націй є процес бурхливого розвитку і інтернаціоналізації продуктивних сил. Цей процес починається ще при капіталізмі і зв'язаний з утворенням капіталістичного ринку. Втягування національних районів до світової системи поділу праці веде до розвитку господарських зв'язків між ними, ламає їхню патріархальну замкненість і економічну відокремленість. Однак в умовах капіталізму господарське зближення народів здійснюється на антагоністичній основі, що виражається у надзвичайно нерівномірному розміщенні продуктивних сил, різкому розмежуванні економічних районів на промислово-розвинені і такі, що приречені на роль аграрно-сировинних придатків, у економічному програбуванні, експлуатації та гнобленні одних народів іншими.

В умовах соціалізму процес інтернаціоналізації господарського життя набуває свого завершення. Нові суспільні відносини не тільки потребують поєднання зусиль різних націй для побудови адекватної матеріально-технічної бази, але й усувають соціальні перешкоди з шляху такої інтернаціоналізації. «Соціалізм, — писав В. І. Ленін — організуючи виробництво без класового гніту, забезпечуючи добробут усім членам держави... полегшує і гігантськи прискорює зближення і злиття націй» [2, 22, 301].

Першорядне значення при цьому мало встановлення суспільної власності на засоби виробництва. З тією ж об'єктивною неминучістю, з якою приватна власність роз'єднує людей, розпалює національну ворожнечу і посилює національне гноблення, суспільна власність і колективна праця сприяє зближенню людей різних націй, знищує національні антагонізми. Хоча соціалістичні нації являють собою певні економічні спільності, які відрізняються самостійністю, встановлення суспільної власності породжує в них спільний економічний інтерес у найшвидшому ефективному розвитку народного господарства як єдиного цілого, бо тільки такий шлях дозволяє прискорити піднесення економіки кожної республіки.

На цій основі відбувається поступове зрощення національних економік і формування єдиного взаємозв'язаного комплексу — народного господарства СРСР. Воно є цілісним економічним організмом, на базі якого здійснюється далі зближення націй.

Формування і розвиток цього організму підпорядковані дії об'єктивних економічних закономірностей, характер яких визначається суттю пануючих виробничих відносин. Однією з найзагальніших закономірностей цього процесу є планомірний характер його розвитку. Єдиний міжнаціональний народногосподарський комплекс формується не як стихійний наслідок зіткнень конкуруючих капіталів, який цілком залежить від їх потреб і можливостей, а як вияв свідомої і цілеспрямованої діяльності асоційованих виробників, що виходять з вимог закону планомірного пропорційного розвитку.

Планомірний характер міжнаціональних економічних відносин в умовах соціалізму дозволяє розв'язувати такі завдання в галузі національної політики, які в умовах капіталізму взагалі нерозв'язні. Такими, наприклад, є проблеми: швидкого піднесення економічного рівня відсталих національних окраїн; пропорційного, збалансованого розвитку всіх економічних районів; налагодження раціональних економічних зв'язків між республіками у загальній системі соціалістичного поділу праці. Крім того, планомірність дозволяє розв'язувати всі ці завдання найефективніше. За допомогою планових важелів стає можливим формування найраціональнішої структури республіканської економіки, при якій найефективніше використовуються виробничий апарат, природні і трудові ресурси. При цьому необхідно враховувати специфічні для соціалізму об'єктивні закономірності розвитку системи поділу і кооперації праці між республіками і економічними районами. Особливості цього процесу полягають у тому, що він відбувається на основі рівноправності і взаємодопомоги всіх народів і республік і своїми наслідками має не посилення економічної нерівності окремих національних районів, а гармонійний господарський розвиток кожної нації.

Це досягається шляхом оптимального поєднання двох взаємозв'язаних напрямків: комплексного розвитку господарства республік і спеціалізації їх на тих галузях, для розвитку яких вони мають найсприятливіші умови. Формування господарського комплексу означає поступове створення різнобічно розвиненої економіки з урахуванням існуючих матеріальних і трудових ресурсів, географічного положення, наявності комунікацій тощо.

На необхідність комплексного розвитку господарства вказував ще В. І. Ленін, вимагаючи «...зразкової постановки невеликого «цілого», але саме «цілого», тобто не одного господарства, не однієї галузі господарства, не одного підприємства, а *суми всіх господарських відносин, суми* всього господарського обороту, хоч би невеликої місцевості» [2, 32, 323].

Створення раціонального комплексу передбачає розвиток найекономічніших для республіки галузей паливно-енергетичної і сировинної промисловості, підвищення питомої ваги прогресивних галузей промисловості (машинобудування, хімії), створення механізованого сільського господарства, розвиток сучас-

них видів транспорту і зв'язку, забезпечення повної зайнятості працездатного населення.

Своєрідність кожного комплексу визначається його галузевою структурою. Насамперед виділяються ті галузі, на яких райони спеціалізуються у загальносоюзному масштабі; до них прилягають поєднані з ними галузі; нарешті, є галузі і підприємства, що виробляють продукцію місцевого споживання. Про формування прогресивної структури національних господарських комплексів свідчить підвищення ролі промисловості у виробництві валового продукту і національного доходу. Так, на промисловість України тепер припадає 64,3% валового суспільного продукту і 50,5% національного доходу, а на сільське господарство — відповідно 18 і 25,3%.

Зростає питома вага провідних галузей промисловості в загальному обсязі промислово-виробничих основних фондів, що також свідчить про прогресивні зрушення в господарській структурі всіх союзних республік. Так, у Білоруській РСР частка електроенергетики дорівнює 18,9% усіх основних фондів, хімічної промисловості — 17,1%, машинобудування і металообробки — 23,1%; в Узбецькій РСР — відповідно 20,8, 12,6 і 13,3%; у Вірменській РСР — 24,0, 16,4 і 19,6% [6, 166—167].

Ця тенденція матиме місце і в дев'ятій п'ятирічці, про що свідчать такі дані (табл. 1).

Таблиця 1

Темпи зростання промислової і сільськогосподарської продукції в дев'ятій п'ятирічці по республіках [4]
(в процентах)

Республіки	Промисловість (1975 до 1970)	Сільське господарство (середньорічне виробництво 1971-1975 до 1965-1970)
РСФСР	147	122
Українська РСР	143	119
Білоруська РСР	158	125
Узбецька РСР	151	124
Казахська РСР	159	122
Грузинська РСР	144	127
Азербайджанська РСР	146	135
Литовська РСР	149	116
Молдавська РСР	162	136
Латвійська РСР	140	119
Киргизька РСР	155	120
Таджицька РСР	138	128
Вірменська РСР	164	132
Туркменська РСР	164	120
Естонська РСР	138	120

Комплексний розвиток господарства республік не означає якої-небудь автаркії, економічної замкнутості та ізоляції. Навпаки, він передбачає всебічний розвиток спеціалізації і кооперування. Спеціалізація не суперечить створенню господарських комплексів, а є однією з форм цього процесу. До комплексу входять різні високоспеціалізовані підприємства, а це дає можливість, не втрачаючи економічних вигід від спеціалізації, мати достатній «набір» необхідних галузей.

Про успіхи спеціалізації свідчать дані про питому вагу деяких союзних республік у виробництві окремих видів промислової і сільськогосподарської продукції. В 1970 р. частка Української РСР (в процентах до загальносоюзного підсумку) становила 56,9 — виробленої залізної руди, 34,5 — хімічного устаткування, 76,9 — тепловозів і електровозів, 58,8 — цукрових буряків; Білоруська РСР виробляла 11,1% мінеральних добрив, 13,6% металорізних верстатів, 17,5% тракторів; Узбецька РСР — 67,8% бавовни-волокна; Латвійська РСР — 23,7% радіо-приймачів і радіол, Казахська РСР дала 22,7% вовни і 18,3% закупівель зернових [6,70—74].

Розвиток спеціалізації, яка істотно підвищує ефективність суспільного виробництва, вимагає стійких економічних зв'язків між господарськими комплексами союзних республік. Потреба в них викликається й тим, що всі величні завдання комуністичного будівництва здійснюються об'єднаними зусиллями всіх народів нашої країни. «Розв'язання велетенських проблем, — говорить в Постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення СРСР», — якими є створення матеріально-технічної бази комунізму, комуністичних продуктивних сил, всебічна інтенсифікація суспільного виробництва, органічне поєднання досягнень сучасної науково-технічної революції з перевагами соціалістичної планової системи господарства, забезпечення дальшого піднесення матеріального і культурного рівня життя трудящих, формування нової людини, вимагає концентрації всієї могутності багатонаціональної Радянської держави, можливості якої визначаються як багатством і різноманітністю її ресурсів, так і злагодженістю дій, організованістю всього народу» [5]. Свідомістю зміцненості і міжреспубліканських економічних зв'язків є дані табл. 2.

Розвиток широких і різноманітних економічних зв'язків дає можливість кожній республіці, спираючись на ресурси й можливості всього Радянського Союзу, концентрувати виробництво в таких масштабах, які відповідають потребам сучасної техніки і організації виробництва.

На цій основі розв'язується одна з найважливіших проблем, що постають при формуванні єдиного народногосподарського комплексу, — вирівнювання рівнів економічного розвитку національних республік. Ця об'єктивна закономірність лежить в осно-

ві економічного зближення, а потім і злиття соціалістичних націй. Зосередивши у своїх руках усі сили і засоби та перерозподіливши їх відповідно до потреб розвитку кожної республіки, Ра-

Таблиця 2

Зростання вантажообороту між союзними республіками (млн. т)

Республіки	1 9 6 0		1 9 7 0	
	Вивіз в інші республіки	Ввіз з інших республік	Вивіз в інші республіки	Ввіз з інших республік
РРФСР	153,6	132,8	248,0	203,2
Українська РСР	111,0	89,8	151,4	126,6
Білоруська РСР	6,8	28,3	20,6	51,1
Узбецька РСР	7,6	17,1	13,3	29,0
Казахська РСР	50,1	39,1	91,1	49,0
Грузинська РСР	10,1	18,7	7,6	24,1
Азербайджанська РСР	19,7	7,5	24,1	17,8
Литовська РСР	2,1	10,7	5,2	23,0
Молдавська РСР	2,7	7,1	5,1	15,3
Латвійська РСР	3,4	10,2	8,7	22,2
Киргизька РСР	3,8	5,2	3,5	10,0
Таджицька РСР	2,8	4,6	3,4	7,0
Вірменська РСР	2,8	4,7	4,4	8,4
Туркменська РСР	7,0	5,7	18,3	8,4
Естонська РСР	3,8	4,4	7,4	9,5

дянська держава практично ліквідувала економічну нерівність між народами нашої країни. Досягалося це шляхом вищих темпів розвитку виробництва в раніше відсталих республіках і економічних районах порівняно з високорозвиненими районами. Якщо в 1970 р. валова продукція промисловості СРСР в цілому перевищувала рівень 1913 р. в 92 рази, то продукція Казахської РСР — у 146 разів, Вірменської РСР — у 184 рази, Киргизької РСР — у 188 разів [6, 138]. Внаслідок цього розрив у рівнях економічного розвитку республік різко скоротився. Ця ж тенденція помітна і в темпах зростання національного доходу по союзних республіках.

Разом з тим зближення рівнів економічного розвитку союзних республік не означає їх цілковитого нівелювання. Це неможливо не тільки через економічну недоцільність, але й залежно від різних природних умов та наявності ресурсів.

Соціалістична держава свідомо передбачає вищі темпи розвитку промислового комплексу однієї чи кількох республік, маючи на увазі, що користь від цього матиме економіка країни в цілому.

Одна з найважливіших особливостей розглянутих процесів полягає в тому, що економічне зближення націй відбувається не автоматично, а на основі цілеспрямованої політики соціалістичної держави, яка спирається на знання об'єктивних закономірностей розвитку національних відносин. Змістом цієї політики є планомірно організована діяльність по управлінню соціально-

економічними процесами на базі науково обґрунтованих принципів. Найважливішим з них є ленінський принцип демократичного централізму. Його послідовне здійснення означає поєднання централізованого керівництва господарством з наданням широким правам і ініціативи національним республікам і районам. Це дозволяє, з одного боку, повніше враховувати специфіку місцевих умов і національні інтереси кожного народу і водночас не допускати переважання вузьконаціонального підходу над інтер-національним, виходити при розв'язанні найважливіших народногосподарських завдань насамперед з загальносоюзних інтересів.

Тільки такий підхід дає можливість органічно поєднувати безперервне піднесення економіки радянських республік з поглибленням спільності їх економічного життя. Досвід становлення соціалістичних взаємовідносин між націями на основі широкого об'єднання їх господарської діяльності має величезне міжнародне значення. В умовах посилення інтеграційних процесів між соціалістичними країнами цей досвід, незважаючи на специфічність міждержавних національних відносин, може дати багато корисного для практичного здійснення ленінської ідеї про поступове формування «єдиного всесвітнього кооперативу».

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 48.
2. В. І. Ленін. Твори. т. 20, 22, 30, 31, 32.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Політвидав України, 1971.
4. Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік про державний п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР на 1971—1975 роки. Газ. «Радянська Україна», 27 листопада 1971 р.
5. Постанова ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення СРСР». Газ. «Радянська Україна», 22 лютого 1972 р.
6. Народное хозяйство СССР в 1970 г. М., 1971.

ПРИСКОРЕННЯ ТЕМПІВ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ І БУДІВНИЦТВО МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ КОМУНІЗМУ

О. П. Мамалуй, О. А. Цимбалюк

На всіх етапах комуністичного будівництва радянський народ, керований Комуністичною партією, першочергового значення надає створенню матеріально-технічної бази комунізму. Вдосконалення комуністичного виробництва на базі високої техніки є головним джерелом підвищення продуктивності праці — найважливішої умови перемоги нового суспільного ладу.

«Прогрес науки і техніки — це головна підойма створення матеріально-технічної бази комунізму» [3, 65], — сказано у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії.

XXIV з'їзд Комуністичної партії прийняв широку програму дальшого розвитку економіки, значного підвищення матеріально-

го та культурного рівня життя народу і визначив конкретні шляхи успішної її реалізації. Ця програма відбиває важливі якісні особливості сучасного етапу розвитку нашої країни. Вона втілює вимогу основного економічного закону соціалізму, яка полягає в найповнішому задоволенні постійно зростаючих матеріальних і духовних потреб трудящих на основі безперервного розвитку суспільного виробництва. Але щоб успішно виконати головне завдання дев'ятої п'ятирічки, необхідно приділити першочергову увагу підвищенню ефективності суспільного виробництва.

Характеризуючи напрям розвитку радянської економіки в дев'ятій п'ятирічці, Л. І. Брежнев говорив: «До цієї великої справи ми прагнемо підійти по-ленінському, виділивши з усієї різноманітності, з усього ланцюга економічних завдань головну, основну ланку. Такою ланкою є підвищення ефективності суспільного виробництва, значне і повсюдне збільшення продуктивності праці... Головне, що для цього потрібно, — це прискорення науково-технічного прогресу. Так учив нас Ленін» [4, 546].

Прискорення темпів науково-технічного прогресу є вирішальним фактором і умовою для успішного розв'язання поставлених у дев'ятій п'ятирічці завдань.

Директивами XXIV з'їзду КПРС визначені основні напрями прискорення темпів розвитку науково-технічного прогресу на 1971—1975 рр. Це насамперед створення і широке застосування у виробництві принципово і якісно нових знарядь праці, нових матеріалів, більш сучасної технології, значне поліпшення якості продукції, застосування нових джерел енергії тощо.

«Науково-технічна революція відкриває можливості радикального перетворення методів виробництва, створення принципово нових, високопродуктивних знарядь праці, прогресивних матеріалів, викликає до життя нові галузі, забезпечує небачені раніше можливості підвищення ефективності всієї виробничої діяльності» [3, 156].

Для прискорення темпів науково-технічного прогресу Директивами XXIV з'їзду КПРС передбачено випереджаючий розвиток відповідних галузей народного господарства — електроенергетики, хімічної, нафтохімічної промисловості, машинобудування, приладобудування, виробництва засобів автоматизації, обчислювальних машин і обладнання для механізації трудомістких робіт. Приріст продукції цих галузей за роки дев'ятої п'ятирічки становитиме 67%. Особливого значення надається розвитку енергетики, без чого не можна уявити сучасне машинне виробництво. Енергетика являє собою вирішальну умову матеріального перетворення всіх виробничих процесів і підвищення енергоозброєності праці, а також основу автоматизації.

В. І. Ленін ставив електрифікацію в центр плану індустріалізації країни. Він відмічав, що соціалістичне виробництво вдосконалюється «на сучасній науці, техніці, на електриці». [2, 31, 253].

Сучасний етап у розвитку продуктивних сил характеризується проникненням електрики в усі галузі народного господарства, що вносить значні зміни в технологію та організацію виробництва. К. Маркс неодноразово відмічав, що застосування нових видів енергії завжди пов'язане з революційними змінами в суспільному виробництві. Він писав: «Здобуваючи нові продуктивні сили, люди змінюють свій спосіб виробництва, а з зміною способу виробництва, способу забезпечення свого життя, — вони змінюють всі свої суспільні відносини» [1, 130].

Електрифікація виробництва викликала значні зміни в самій машині і передавальному механізмі. Часто машина-двигун стає машиною-знаряддям. Але найреволюційнішим і найрухомішим елементом продуктивних сил є знаряддя праці. Разом з їх розвитком змінюються продуктивні сили суспільства. При цьому знаряддя праці змінюються під безпосереднім цілеспрямованим впливом людей. Ці зміни починаються з переворотів у технічній базі виробництва і головним чином після впровадження у виробництво нових знарядь праці. Одним із внутрішніх імпульсів розвитку продуктивних сил є суперечності між досягнутим ступенем розвитку знарядь праці, з одного боку, і якістю матеріалів, сировини, джерелом енергії — з другого.

Знаряддя праці є тією провідною ланкою, революційним елементом, від якісної зміни якої залежить швидкість примноження суспільного багатства і характер праці.

В. І. Ленін неодноразово вказував, що рух технічного розвитку залежить від того, як швидко вдосконалюються знаряддя праці. Він писав: «...прогрес техніки в тому і полягає, що людська праця все більше й більше відступає на задній план перед працею машин... Чим вище розвивається техніка, тим більше витісняється ручна праця людини, замінюючись рядом дедалі складніших машин» [2, 1, 67, 87].

Головна вимога до нових знарядь праці — це їх вплив на продуктивність праці. На значення цієї вимоги особлива увага звертається у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії, де сказано: «В нинішніх умовах, коли мати на увазі ефект для всього народного господарства, краще — це майже завжди означає і більше. Один сучасний верстат з програмним керуванням замінює десяток верстатів застарілої конструкції, один великовантажний автомобіль — кілька звичайних грузовиків...» [3, 67—68].

Застосування нових зразків сучасної техніки дозволяє організувати виробництво раціональнішими методами з меншими затратами суспільної праці. Завдяки зростанню продуктивності суспільної праці, робоча сила постійно розвивається і з кожним кроком набуває все вищого рівня технічної кваліфікації.

Соціалістичні виробничі відносини обумовлюють творче ставлення до праці, високу активність учасників виробництва в галузі удосконалення знарядь виробництва і організації праці.

В умовах соціалізму суспільство планомірно впливає на розвиток продуктивних сил, вдосконалює їх відповідно до вимог суспільного виробництва на основі використання об'єктивних економічних законів. На сучасному етапі економічного розвитку підприємство матеріально зацікавлене в загальному підвищенні технічного рівня виробництва, бо найновіша техніка значно краще впливає на стан економіки виробництва, оновлює його речові елементи і безпосередньо вдосконалює прогресивну, найдоцільнішу структуру основних виробничих фондів. Оскільки технічне переозброєння виробництва відбувається планомірно, то це дозволяє врахувати всі особливості і досягнення науково-технічного прогресу і використати їх для комуністичного способу виробництва.

Сучасний етап будівництва комуністичної економіки характеризується все більшим насиченням виробництва передовою технікою. Важливу роль у забезпеченні суспільного виробництва новими знаряддями праці має машинобудування. В цій галузі виробництва постійно виробляються нові і вдосконалюються існуючі конструкції машин і обладнання, які дозволяють інтенсифікувати виробництво.

Так, наприклад, якщо в 1950 р. було виготовлено 650 нових зразків машин і обладнання, то в 1970 р. — 3007, в тому числі нових зразків металорізних верстатів відповідно 133 і 361 одиницю, а ковальсько-пресового обладнання — 51 і 99 нових зразків [8, 221]. Використання сучасного обладнання значною мірою забезпечило інтенсивніші темпи зростання продуктивності праці в машинобудуванні порівняно з промисловістю в цілому.

Якщо в цілому продуктивність праці в промисловості у 1970 р. зросла порівняно з 1940 р. в 4,92 раза, то в машинобудуванні за цей час — у 10, 16 раза [8, 160].

Заміна застарілого обладнання новим — один з високо-ефективних напрямів удосконалення технічної бази промисловості. Від того, як довго служитимуть верстати, машини, обладнання, яка їх надійність, продуктивність і економічність, набагато залежить ефективність виробництва.

Соціалістична держава постійно піклується про вдосконалення і розвиток важкої індустрії, успіхи якої визначають темпи науково-технічного прогресу в усіх галузях народного господарства.

На XXIV з'їзді КПРС зазначалась, що «курс на першочерговий розвиток соціалістичної промисловості, і насамперед її основи — важкої індустрії, який проводила партія, перетворив нашу країну в могутню державу. Можна без перебільшення сказати, що тільки послідовне здійснення цього курсу дало нам можливість відстояти завоювання соціалістичної революції, покінчити з віковою відсталістю, забезпечити велетенський економічний, соціальний і культурний прогрес» [3, 51—52].

У машинобудуванні найшвидшими темпами зростатиме виробництво технічно досконалих зразків машин і обладнання. Випуск верстатів з числовим програмним управлінням за п'ятирічку зросте в 3,5 рази і становитиме більше 7 тис. одиниць. Строк служби до першого капітального ремонту металорізних верстатів у дев'ятій п'ятирічці підвищиться до 8—10 років проти 5—7 років у восьмій п'ятирічці, а середня продуктивність їх — на 20% [10, 10].

Важливими напрямками підвищення технічного рівня машин у дев'ятій п'ятирічці є збільшення потужності агрегатів, підвищення швидкості роботи машини і обладнання.

Наприклад, якщо потужність найбільшої турбіни, виготовленої в 1940 р., дорівнювала 100 тис. квт., в 1970 — 800 тис. квт., то в 1974—75 рр. досягне 1200 тис. квт. [9, 62].

Економічні переваги виробництва нових потужніших і досконаліших знарядь виробництва полягають у зниженні матеріаломісткості продукції за рахунок раціональних конструктивних рішень. Зниження матеріаломісткості виробленої в країні продукції тільки на один процент рівнозначно додатковому зростанню національного доходу на 3—4 млрд. крб. на рік. Це приблизно третина державних асигнувань, виділених у восьмій п'ятирічці на збільшення заробітної плати трудящим і розширення виплат із суспільних фондів споживання.

Велике значення для прискорення темпів технічного прогресу має вдосконалення планування капітальних вкладень, бо нерідко буває, що більша частина їх направляється на пасивну частину основних фондів.

Так, на будівельно-монтажні роботи було направлено всіх ресурсів у четвертій п'ятирічці — 71%, у п'ятій — 69%, у шостій — 69%, у сьомій — 65% і в восьмій — 62% і відповідно на активну частину фондів — 23, 24, 26, 29, 31%, що свідчить про нераціональність капітальних вкладень [8, 480].

Для формування прогресивної структури основних фондів слід значно збільшити частку витрат на розвиток активної частини основних фондів, речовим змістом яких є машини, обладнання. Сукупність цих знарядь становить кістково-мускульну систему виробництва, від питомої ваги яких значно зростає фондовіддача [див. 5, 196]. Це підтверджується й аналізом звітних даних про роботу харківських підприємств.

На основі порівняння показників таблиці не можна зробити висновку про прямо пропорційну залежність, оскільки кінцева продукція наведених підприємств дуже різниться.

З таблиці видно, що на турбінному заводі навіть при високій питомій вазі активної частини основних фондів фондовіддача становила всього 97 коп., і зовсім інше становище на електромеханічному заводі. На рівень фондовіддачі в значній мірі впливають коефіцієнт використання основних фондів, а також коефіцієнт змінності роботи підприємства.

Залежність фондівдачі від структури основних фондів¹

З а в о д и	Питома вага активних основних фондів, %	Фондовіддача, в крб.
ХТЗ	51,6	2-59
Електроважмаш	42,4	1-96
«Серп і молот»	52,9	2-76
Електротехнічний	40,6	3-48
Електромеханічний	36,7	2-36
Турбінний	44,4	0-97

Розрахунки показують, що завдяки підвищенню коефіцієнта змінності на підприємствах машинобудування, в дев'ятій п'ятиріччі можна одержати додаткової продукції на 7—8 млрд. крб. і зекономити на капіталовкладеннях понад 6—7 млрд. крб. [7, 67—68].

«Для прискорення науково-технічного прогресу, — сказано в Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії, — важливо удосконалювати форми організації індустрії, забезпечивши таке, так би мовити, обличчя виробництва, яке відповідає вимогам часу» [3, 65].

На сучасному етапі розвитку економіки науково-технічний прогрес допускає концентрацію виробництва, яка дає можливість з повною віддачею використовувати високопродуктивні знаряддя праці. Концентрація виробництва являє собою новий етап у розвитку форм його суспільної організації, характерний для високорозвинених продуктивних сил суспільства. По мірі створення матеріально-технічної бази комунізму концентрація виробництва буде постійно зростати. В основі концентрації лежить процес суспільного поділу праці.

У нашій країні концентрація виробництва здійснюється в новій формі, формі виробничих об'єднань. Особливо швидко розвивається ця форма виробництва в умовах господарської реформи. Такі об'єднання мають перевагу перед малими підприємствами в тому, що можуть значно прискорювати процес впровадження у виробництво найновіших досягнень науки і техніки і ефективно їх використовувати. Нова форма організації розвивається і зміцнює свої позиції в різних галузях народного господарства.

У квітні 1970 р. в країні існувало 563 об'єднання, які включали в себе 2320 промислових підприємств. У них було зайнято 5, 7% загального числа промислово-виробничого персоналу, на них припадало 6,3% загального обсягу проданої промисловістю продукції [6, 39].

В укрупненні підприємств в цілому проявляються прогресивні тенденції розвитку суспільного виробництва. Проте, якщо ці укрупнення проводяться без достатнього врахування рівня

¹ Таблиця складена на підставі річних звітів заводів за 1970 рік.

розвитку продуктивних сил і різних галузей виробництва, то воно може привести до небажаних наслідків.

При цьому треба мати на увазі ленінські вказівки, що «...в промисловості закон переваги великого виробництва зовсім не такий абсолютний і такий простий, як іноді думають» [2, 4, 97].

Отже, обґрунтовувати техніко-економічні переваги великого виробництва треба з урахуванням конкретних особливостей розвитку виробництва.

Для прискорення науково-технічного прогресу важливо «органічно з'єднати досягнення науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи господарства» [3, 65].

Суспільна власність на знаряддя виробництва дозволяє встановлювати тісні зв'язки науки з матеріальним виробництвом і в цих умовах наука стає безпосередньо продуктивною силою суспільства. Про це свідчить той факт, що асигнування на науку в 1970 р. становили 11,7 млрд. крб. і порівняно 1960 р. зросли в 3 рази [8, 732].

За сучасних умов зростає залежність матеріального виробництва від науки, а завдання постійного технічного переозброєння і вдосконалення промислових підприємств у зв'язку з бурхливим розвитком науки і техніки стає об'єктивною закономірністю розвитку соціалістичного виробництва. Швидке і широке впровадження наукових досягнень у виробництво є важливою умовою прискорення темпів технічного прогресу. Найновіші досягнення науки і техніки створюють передумови для оновлення технічної бази всього народного господарства. Досягнення у створенні нових знарядь для автоматизації і механізації виробництва відіграють вирішальну роль у перетворенні всього промислового виробництва і є важливим джерелом дальшого зростання продуктивності праці. В розвиненому суспільному виробництві експлуатація морально застарілого обладнання завдає значної матеріальної шкоди, оскільки негативно впливає на собівартість продукції, на темпи зростання продуктивності праці, що призводить до зниження рентабельності виробництва.

Навіть часткове зменшення фізичного і морального зношування обладнання є особливо важливим народногосподарським завданням, від чого значною мірою залежить економічна ефективність виробництва.

Отже, прискорення темпів науково-технічного прогресу на сучасному етапі комуністичного будівництва — завдання першорядної ваги, і розв'язувати його треба з урахуванням можливостей і досягнень у розвитку енергетичної бази країни, розвитку нових знарядь праці і технології виробничих процесів.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 1, 4, 31.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Політвидав України, К., 1971.

4. Л. І. Брежнев. Ленінським курсом, т. II, Політвидав України, К., 1971.
5. Технический прогресс и структурные изменения в промышленности. Изд-во «Мысль», М., 1968.
6. Г. А. Сазонов. Социально-экономические проблемы концентрации и размещения промышленного производства. Изд-во «Экономика», М., 1971.
7. Харьковщина в девятой пятилетке. Изд-во «Прапор», Харьков, 1971.
8. Народное хозяйство СССР в 1970 году. Стат. ежегодник. Изд-во «Статистика», М., 1971.
9. Ж. «Вопросы экономики», 1971, № 5.
10. Ж. «Агитатор», 1971, № 16.

НАУКОВО-ТЕХНІЧНА РЕВОЛЮЦІЯ І РАДЯНСЬКИЙ РОБІТНИК

Б. П. Данилевич

XXIV з'їзд КПРС підбив підсумки діяльності партії і народу за попередні п'ять років, розглянув назрілі проблеми комуністичного будівництва в нашій країні, накреслив шляхи і методи їх розв'язання.

Однією з таких проблем є проблема науково-технічної революції, закономірності її здійснення, роль робітничого класу щодо впровадження її досягнень у комуністичне будівництво.

Науково-технічна революція — нове явище в житті людства, проте вона вже тепер визначає хід розвитку сучасного суспільства, його перспективи. В наш час не відбувається жодного явища в суспільному житті, яке б не було в тій чи іншій мірі пов'язане з науково-технічною революцією. Вона приводить до величезних соціальних змін, зачіпає корінні інтереси суспільства і через те викликає гостру ідеологічну боротьбу.

Відверті і приховані апологети капіталізму свідомо перекручують суть і соціально-економічні наслідки науково-технічної революції, намагаються довести, що вона нібито покликана омолодити капіталізм, влити в нього нові сили, позбавити його гострих антагонізмів, приведе до «індустріального» та «поіндустріального суспільства» при збереженні капіталістичних основ. Вони із шкіри вилазять, щоб довести, що в ході науково-технічної революції робітничий клас нібито втрачає свою революційність, перестає відігравати провідну роль і в перспективі навіть сходиться з історичної арени, що провідна роль нібито вже тепер перейшла до технократів, інтелігенції, молоді та інших прошарків буржуазного суспільства.

XXIV з'їзд КПРС, творчо збагачуючи марксистсько-ленінське вчення, не тільки викрив антинауковість теорій і поглядів буржуазних вчених в цих питаннях, але й дав єдино правильний науковий аналіз науково-технічної революції і ролі робітничого класу в її здійсненні.

Науково-технічна революція, початок якої відноситься до середини п'ятдесятих років двадцятого сторіччя, є закономірним

результатом розвитку науки і техніки і являє собою революцію в продуктивних силах суспільства. Вона викликана суперечностями, що виникли в ході розвитку продуктивних сил суспільства між їх елементами. Це спонукало до нових відкриттів у науці і техніці, появи нових джерел енергії, знарядь і предметів праці, нової технології в самому виробництві. «Людство, — записано у Програмі КПРС, — вступає в період науково-технічного перевороту, зв'язаного з оволодінням ядерною енергією, освоєнням космосу, з розвитком хімії, автоматизації виробництва та іншими видатними досягненнями науки і техніки» [3, 68]. Характерною рисою науково-технічної революції є проникнення людських знань і практичне використання таємниць мікросвіту, глибше пізнання складних форм руху матерії та законів хімічного зв'язку. Вона викликає докорінні зміни в способі з'єднання речових і особистих елементів виробництва, в способі виробництва матеріальних благ.

Науково-технічна революція, що відбувається, не зводиться до якогось одного значного досягнення в науці і техніці, — наприклад, до відкриття і використання атомної енергії тощо. Вона охоплює всі елементи продуктивних сил. Її головною, визначальною рисою, основною ланкою є революція в механічних засобах праці, яка пов'язана з появою і розвитком четвертого елемента машини — кібернетичного керуючого пристрою, з появою і розвитком автоматизованих систем виробництва. Отже, якщо раніше поява і розвиток машин підсилювали фізичні можливості людини, то в наш час кібернетичні керуючі пристрої — електронно-обчислювальні машини — підсилюють розумову діяльність людини. У цьому — головна риса науково-технічної революції.

Як свідчить історія людства, в суспільстві весь час відбуваються зміни і вдосконалення у продуктивних силах, рухаються вперед наука і техніка. Проте ці зміни не завжди революційні, вони можуть відбуватись і відбуваються еволюційним шляхом. Через те поняття науково-технічного прогресу ширше за поняття науково-технічної революції, бо воно вбирає в себе і еволюційні зміни в науці та техніці, які теж мають велике значення і відіграють важливу роль у розвитку суспільства.

Науково-технічна революція охоплює продуктивні сили суспільства, які органічно тісно пов'язані з усім способом виробництва. Проте вони мають і свої власні закономірності і особливості. Саме тому науково-технічна революція здійснюється не тільки в соціалістичних, а й капіталістичних країнах. Виробничі відносини і відносини надбудови, хоча й створюються під впливом продуктивних сил і змінюються відповідно до них, в свою чергу активно впливають на продуктивні сили і на весь процес суспільного розвитку.

Виробничі відносини капіталізму з його антагоністичними суперечностями ставлять на шляху розвитку продуктивних сил і здійснення науково-технічної революції нездоланні перешкоди.

«...Виробничі відносини капіталізму, — записано у Програмі КПРС, — надто вузькі для науково-технічної революції» [3, 24]. Капіталізм не дає можливості повною мірою і в інтересах всього суспільства використати її досягнення. В зв'язку з цим необхідно вказати на помилковість і безпідставність поглядів тих буржуазних вчених (Жан Фурастьє, Р. Тіболд, Б. Монсаров, Д. Гелбрейт та ін.), які плутають науково-технічну революцію з соціальною, намагаються видати науково-технічну революцію за соціальний переворот і тим самим зняти з порядку денного питання про неминучість майбутньої соціалістичної революції в капіталістичних країнах. Науково-технічна революція — це революція в продуктивних силах. Але це зовсім не значить, що вона не має важливого значення. Її не можна розглядати ізольовано, бо і революція науково-технічна, і революція соціальна являють собою два аспекти одного й того ж об'єктивного процесу просування людства до комунізму. Щоб повною мірою розкрити всі можливості науково-технічної революції, розчистити їй широку дорогу, необхідне встановлення соціалістичних виробничих відносин. «Здійснити цю революцію і використати її плоди в інтересах суспільства, — сказано в Програмі КПРС, — може тільки соціалізм» [3, 68].

У нашій країні здійсненню науково-технічної революції і впровадженню у виробництво її досягнень надається великої уваги. «Корінні питання науково-технічної революції, прискореного розвитку науки і техніки, — говорив Л. І. Брежнев у промові на ХТЗ, — і далі стоять у центрі уваги партії і уряду. Це найважливіше завдання нашої економічної стратегії не тільки на поточний рік, але й на весь доступний для огляду період розвитку країни» [6, 497].

XXIV з'їзд КПРС особливо підкреслив важливість широкого впровадження досягнень науково-технічної революції для побудови комунізму. «Перед нами, товариші, — підкреслював Л. І. Брежнев у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їзді КПРС, — завдання історичної ваги: органічно з'єднати досягнення науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи господарства...» [5, 65].

Радянський Союз має незаперечні досягнення у справі розвитку науки і техніки. Наша країна посідає провідне становище в науково-технічній революції, що розвивається в світі. «Саме завдяки соціалізму і тільки в рамках нашого суспільного ладу, — говорив О. М. Косигін на XXIV з'їзді КПРС, — науково-технічна революція набирає повного і всебічного розвитку, результати якого є надбанням усіх трудящих» [7, 20].

Успіхи радянського народу у виконанні восьмого п'ятирічного плану, величні перспективи розвитку народного господарства, культури, піднесення добробуту трудящих, накреслені XXIV з'їздом КПРС, є переконливим підтвердженням умілого викорис-

тання нашою партією всіх досягнень науки і техніки і впровадження їх у виробництво.

У дев'ятому п'ятирічному плані, як вказав XXIV з'їзд КПРС, головним завданням є «забезпечити значне піднесення матеріального і культурного рівня життя народу на основі високих темпів розвитку соціалістичного виробництва, підвищення його ефективності, науково-технічного прогресу і прискорення зростання продуктивності праці» [4, 12]. При цьому прискорення науково-технічного прогресу висувається на перше місце як з точки зору чергових завдань, так і щодо перспектив розвитку нашої країни на більш віддалені строки. У новій п'ятирічці великої уваги надається прискоренню розвитку тих галузей економіки, які насамперед визначають науково-технічний прогрес: розвиткові енергетики, хімічної промисловості, машинобудування.

У роки дев'ятої п'ятирічки виробництво електроенергії досягне 1030—1070 млрд. *квт/год.* Приріст становитиме 330 млрд. *квт/год.* При цьому 12% всього приросту потужностей дадуть атомні електростанції. Як зазначив О. М. Косигін у доповіді на XXIV з'їзді КПРС, наша країна приступає до здійснення широкої програми будівництва атомних електростанцій, якою передбачається ввести в дію протягом 10—12 років атомні електростанції потужністю 30 млн. *квт.* Ці станції будуватимуться насамперед у європейській частині країни, де обмежені паливні ресурси. В тому числі будуть збудовані АЕС і на Україні, серед яких Чорнобильська АЕС недалеко від Києва. Будівництво АЕС дозволить скоротити капітальні вкладення на розвиток вугільної промисловості на 3 млрд. *крб.* [7, 28].

У розвиток атомної енергетики в нашій країні великий внесок роблять вчені, інженери та робітники Харкова. Ще в 1932 р. вперше в СРСР в Українському фізико-технічному інституті було розщеплено ядро літія. Харків стає не тільки містом вчених-ядерників, але й містом атомного турбобудування. Уже розпочав випуск унікального обладнання для АЕС Харківський турбінний завод ім. С. М. Кірова і завод «Електроважмаш» ім. В. І. Леніна. Напередодні XXIV з'їзду КПРС у Харкові створена найпотужніша в Європі турбіна для АЕС потужністю 500 тис. *квт.* УФТІ АН УРСР є третім у світі науковим центром у галузі експериментальних досліджень термоядерних реакцій [13, 25.ІІІ 1972].

Важливим завданням науково-технічної революції є створення нових високоефективних матеріалів для різних цілей: надпровідних, напівпровідникових, вогнетривких, абразивних, лазерних тощо. Тепер з'явилася можливість створювати лінії електропередач без будь-яких втрат електроенергії. Радянський Союз посідає провідне місце в світі по виробництву штучних алмазів і експортує їх у 26 зарубіжних країн. В Українському інституті надтвердих матеріалів створюються сотні видів алмазних інструментів — від самих тонких сверدل до величезного алмазного

круга, на виготовлення якого пішло 4000 каратів, або майже кілограм штучних алмазів. Використання цього круга на підприємствах дало можливість зекономити 30 т корунда і в п'ять разів підвищити продуктивність праці [10, 9].

Дальший розвиток виробництва нових матеріалів відбуватиметься в роки дев'ятої п'ятирічки. Випуск хімічних волокон зросте більше ніж в 1,7 раза, пластмас і синтетичних смол — у 2 рази і т. д.

Великих успіхів досягла наша країна в удосконаленні технологічних процесів на основі механізації і автоматизації виробництва. В Радянському Союзі створено заводи-автомати, широко впроваджуються автоматичні системи машин, автоматичні системи управління.

У роки дев'ятої п'ятирічки далі розвиватиметься виробництво систем машин для комплексної механізації найважливіших виробництв в усіх галузях, особливо в сільському господарстві. Удвоє збільшиться виробництво приладів і засобів автоматизації, випуск ЕОМ зросте в 2,6 раза, автоматичних і напівавтоматичних ліній для машинобудування — в 1,6 раза. Не менше як у 3,5 раза збільшиться випуск верстатів з числовим програмним управлінням, які забезпечать підвищення продуктивності праці в 3—4 рази. Триватиме робота по створенню єдиної автоматизованої системи зв'язку. За п'ятиріччя намічено ввести в дію не менше 1600 автоматизованих систем управління підприємствами і організаціями промисловості і сільського господарства, зв'язку, торгівлі і транспорту. Для обліку, планування і управління народним господарством на базі державної системи обчислювальних центрів і єдиної автоматичної мережі зв'язку країни буде створена загальнодержавна автоматизована система збору і обробки інформації.

На Україні за роки п'ятирічки передбачається створити і впровадити 349 автоматизованих систем і підсистем управління, збільшити парк ЕОМ у 2,5 раза.

Великий обсяг робіт з механізації і автоматизації виробництва провадиться на підприємствах Харкова. Вже тепер третина промислових підприємств області має комплексно механізоване основне виробництво. На заводах і фабриках діє понад 200 автоматичних і понад 2500 напівавтоматичних механізованих і поточкових ліній, понад 130 комплексно механізованих і автоматизованих цехів, майже 300 комплексно механізованих і автоматизованих дільниць [14, 7. І 1971].

У комплексно механізовані і автоматизовані перетворюється ряд підприємств міста. На моторобудівному заводі «Серп і молот» коефіцієнт автоматизації становить 0,56, тут функціонує 48 автоматичних ліній. Створено чотири комплексно механізовані і автоматизовані цехи. На заводі «Кондиціонер» комплексно механізовані виробничі процеси в трьох цехах, на 21 дільниці, крім того, працюють 33 комплексно механізовані лінії. На авіазаводі

за рахунок автоматизації і механізації виробництва за три роки обсяг виробництва зріс більше ніж у 2 рази, а продуктивність праці підвищилась в 2,1 раза, впроваджуються автоматичні системи управління виробництвом на багатьох підприємствах міста (заводи ім. Малишева, ім. Шевченка та ін.). В області працює більше шістдесяті електронно-обчислювальних машин [14, 29. XI 1970].

За роки дев'ятої п'ятирічки в Харкові буде введено в дію 70 комплексно механізованих цехів і дільниць, впроваджено 176 автоматичних, потокових і конвейерних ліній, понад 1000 нових технологічних процесів, буде встановлено 1360 одиниць високопродуктивного обладнання. Намічається створити шість нових інформаційно-обчислювальних центрів, впровадити першу чергу АСУВ на верстатобудівному заводі, триватимуть роботи по створенню на підприємствах міста 26 автоматизованих систем управління виробництвом. На впровадження ЕОМ асигновано понад 50 млн. карбованців [15, 15. I 1972; 14, 7. II 1971].

Всього по країні кількість обчислювальних центрів у новій п'ятирічці зросте більше ніж удвоє в порівнянні з 1966—1970 рр. Автоматизовані системи управління передбачається створити на підприємствах промисловості, що дають понад 40% всієї товарної продукції країни [9, 57, 59].

Про значення впровадження досягнень науково-технічної революції можна судити хоча б з того, що за рахунок технічного удосконалення виробництва планувалося одержати більше 40% приросту національного доходу. Крім того, впровадження досягнень науки і техніки дозволить звільнити із сфери виробництва понад 7,5 млн. чол. Внаслідок підвищення технічного рівня сільськогосподарського виробництва трудові витрати на 100 карбованців валової продукції скоротяться на 35—37%.

На підприємствах Харкова впровадження автоматизації і механізації за останні три роки дало економічний ефект в розмірі близько 3 млн. крб. Звільнено понад 3 тис. робітників, зайнятих раніше вантажно-розвантажувальними операціями [14, 12. I 1971].

Науково-технічна революція охоплює не тільки матеріально-речовий фактор виробництва, а й його особистий фактор, тобто всю сукупність продуктивних сил. При цьому роль особистого фактора не тільки не зменшується, але навпаки, набуває нових якостей в процесі науково-технічної революції в соціалістичному суспільстві. Це положення цілком випливає з вчення марксизму-ленінізму. В. І. Ленін підкреслював, що робітник, трудящий є першою продуктивною силою [див. 2, 29, 321]. Розкриваючи значення вчення Маркса, В. І. Ленін говорив: «Головне в ученні Маркса — це з'ясування всесвітньо-історичної ролі пролетаріату, як будівника соціалістичного суспільства» [2, 18, 521].

Визначальна роль трудящих у розвитку суспільства, здійсненні науково-технічної революції випливає з того, що трудящі

є активним творчим началом розвитку виробництва, удосконалення і розвитку знарядь і предметів праці, які, за висловом Маркса, є продуктом людської діяльності, уречевленою силою знання, створеними людською рукою органами людського мозку. Матеріальні фактори виробництва впливають на розвиток людини, показують ступінь і рівень розвитку суспільства.

Роль трудящих мас у розвитку виробництва і здійсненні науково-технічної революції полягає в тому, що вони власною працею створюють всі матеріальні блага, вони ж здійснюють і науково-технічну революцію. Провідною силою серед трудящих є робітничий клас, що впливає з його становища в самій системі суспільного виробництва. Ще Ф. Енгельс відзначав, що «сучасний робітник, пролетар — продукт великої промислової революції...» [1, 16, 67]. Тільки він, підкреслював В. І. Ленін, «...спроможний керувати всією масовою трудящих і експлуатованих у боротьбі за скинення ярма капіталу, в ході самого скидання, в боротьбі за вдержання і зміцнення перемоги, в справі творення нового, соціалістичного, суспільного ладу, в усій боротьбі за цілковите знищення класів» [2, 29, 373]. Це положення дістало ствердження і дальший розвиток у рішеннях XXIV з'їзду КПРС. «Зусилля партії, — говорив на XXIV з'їзді КПРС Л. І. Брежнев, — і далі будуть спрямовані на те, щоб вплив робітничого класу в усіх сферах життя нашого суспільства зростав і зміцнювався, щоб його активність та ініціатива давали ще плодотворніші результати» [5, 84].

Робітничий клас нашої країни — найчисленніший клас соціалістичного суспільства — є носієм найсучасніших форм суспільної організації праці, народжених крупною індустрією, він найтісніше зв'язаний з найпередовішою формою соціалістичної власності на засоби виробництва. В СРСР робітники становлять понад 55% всього зайнятого населення і створюють основну масу матеріальних благ.

Роль робітничого класу в здійсненні науково-технічної революції визначається не тільки тим, що він впроваджує у виробництво всі її досягнення. В міру її здійснення змінюється сам робітник, формується новий, вищий тип трудящого. Разом із зміною характеру праці, зростанням загальної і спеціальної освіти, з підвищенням його культурно-технічного рівня активізується творча діяльність робітничого класу, зміцнюється його провідна роль у будівництві комунізму.

За роки радянських п'ятирічок у нашій країні склались кваліфіковані, з високим рівнем підготовки кадри робітничого класу.

Про зростання культури радянського робітничого класу переконливо свідчать дані двох останніх переписів населення. В 1959 р. з кожної тисячі робітників вищу і середню освіту мали 386 чол., а тепер понад 550. Цей процес все більше прискорюється, оскільки щороку до лав робітничого класу стає все більше тих, хто закінчує середню школу.

Слід враховувати також, що понад 80% персоналу становлять кадрові робітники з стажем п'ять і більше років. Середній вік радянського робітника — 34 роки [16, 18. V 1971].

З кожним роком зростає питома вага тих категорій робітників, що виконують роботи механізованим способом. Тільки з 1965 по 1969 р. кількість робітників, які обслуговують автомати, автоматизовані лінії та дільниці, збільшилась майже на третину.

Протягом 10 років (1959—1969) кількість наладчиків верстатів та агрегатів зросла в 2 рази, апаратчиків — у 2, 4 рази, машиністів і мотористів — у 1,5 рази і т. д. [16, 18. V 1971].

Робітники систематично підвищують свою професійну майстерність. Частка робітників у промисловості, що мають вищі розряди — четвертий — шостий, зросла з 33% у 1962 до 40% в 1969 р., а в таких галузях, як нафтопереробна і текстильна, ще більше — з 44 до 48% [16, 18. V 1971].

У нашій країні широко організована підготовка кадрів. Тільки в 1969 р. здобули нові професії і підвищили кваліфікацію майже 20 млн. робітників і службовців [16, 18. V 1971]. Набуває поширення новий тип професійно-технічних училищ, де молодь поряд з професійними навичками дістає закінчену середню освіту. В 1970 р. такі училища прийняли понад 100 тис. чол., а на кінець дев'ятої п'ятирічки приймуть вчетверо більше. Це — результат і разом з тим основа дальшого здійснення науково-технічної революції, бо вона змінює сам характер праці, в трудовій діяльності робітників все більшу роль відіграють інженерно-технічні знання, зростає питома вага робітників, зайнятих такими складними видами праці, як наладка, регулювання, управління різними системами. На автоматичних лініях розумова праця робітників займає майже половину робочого часу. Безперервно підвищується енергоозброєність, механізація і автоматизація праці, поліпшується її організація, відбувається заміна безпосередніх виробничих функцій людини різними технічними засобами, а її трудова діяльність все в більшій мірі набуває творчого характеру. З'являється новий тип робітника з широкою технічною ерудицією, винахідницьким складом розуму, який уміє поєднувати в своїй діяльності професійну майстерність, досягнення науки і талант дослідника.

«Сучасний рівень виробництва, науково-технічний прогрес, — зазначав Л. І. Брежнєв, — все більше зближають працю робітника і селянина з працею інженера, техника, агронома.

Важливу роль тут відіграє швидше зростання культури всього населення. Партія добивається того, щоб усі робітники, всі селяни стали інтелігентними в найширшому розумінні цього слова, в повній мірі застосовували свої творчі здібності, брали активну участь в духовному житті всього нашого суспільства» [6, 101].

У Радянському Союзі створено необхідні умови для виконання робітничим класом провідної ролі в будівництві комунізму, все повніше задовольняються його матеріальні і духовні потреби, зростає його добробут.

За роки восьмої п'ятирічки національний дохід країни збільшився на 41 %, реальні доходи населення в розрахунку на одну людину зросли на 33 %. Середньомісячна заробітна плата робітників підвищилась на 28,6 %. Якщо взяти до уваги виплати і пільги з суспільних фондів споживання, то середньомісячна заробітна плата робітників промисловості зросла ще більше і дорівнювала 179 карбованцям [12, 518].

За роки дев'ятої п'ятирічки середньомісячна заробітна плата робітників і службовців зросте на 22,4 %, виплати і пільги із суспільних фондів споживання збільшаться приблизно на 40,6 %.

Л. І. Брежнев у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії говорив, що ЦК КПРС, висуваючи головним завданням дев'ятої п'ятирічки істотне підвищення добробуту трудящих, має на увазі, «що цей курс визначатиме нашу діяльність не тільки в наступні п'ять років, але й загальну орієнтацію господарського розвитку країни на тривалу перспективу» [5, 46]. При цьому партія виходить з того, що повніше задоволення матеріальних і культурних потреб людей — це найвища мета суспільного виробництва при соціалізмі, а також з того, що підвищення добробуту трудящих стає все настійнішою потребою самого нашого господарського розвитку, однією з важливих економічних передумов швидкого зростання виробництва. Питання ставиться про створення умов, які сприяли б всебічному розвитку здібностей і творчої активності радянських людей, усіх трудящих, тобто про розвиток головної продуктивної сили суспільства.

Розвиток творчих здібностей робітничого класу і підвищення його ролі в здійсненні науково-технічної революції наочно виявляється у русі раціоналізаторів та винахідників. Армія цих ентузіастів технічного прогресу нараховує в нашій країні близько 6 млн. чоловік. За роки восьмої п'ятирічки впроваджено 34 тис. винаходів і 15 млн. раціоналізаторських пропозицій. В раціоналізаторський фонд було внесено 12,6 млрд. карбованців [11, 14]. 1,5 млрд. крб. дало народному господарству країни впровадження раціоналізаторських пропозицій і винаходів, внесених членами Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів на честь XXIV з'їзду КПРС. Слід зазначити, що принципово змінився сам характер удосконалень, пропонуваних робітниками. Відбувається перехід від випадкових, часткових, емпірично добутих удосконалень до планомірної комплексної зміни матеріальних основ виробництва на базі вищих досягнень науки і техніки. На підприємствах Харкова за роки минулої п'ятирічки було впроваджено у виробництво 250 тис. пропозицій і 2 тис. винаходів, що дало економії 150 млн. крб. [14. 12. I 1971].

Велику роль у розвитку творчої ініціативи робітничого класу, як і всіх трудящих нашої країни, відіграє соціалістичне змагання. Вищою формою соціалістичного змагання є рух за комуністичну працю, в якому беруть участь десятки мільйонів робітників, службовців, колгоспників. Близько 700 тис. передових бригад, 187 тис. цехів і дільниць, 3805 підприємств завоювали право називатися колективами комуністичної праці, багато мільйонів трудящих нашої країни удостоєні високого звання ударника комуністичної праці. В Харкові цим патріотичним рухом охоплено понад 200 тис. робітників. 120 тис. з них удостоєні звання ударників комуністичної праці. Почесне звання колективу комуністичної праці носять 8 підприємств і організацій, понад 7 тис. дільниць і цехів [14, 12. I 1971].

Прикладом громадянської заінтересованості робітників у розвитку виробництва, підвищенні його ефективності є їх активна участь у проведених на харківських підприємствах оглядах і курсах по використанню резервів виробництва, в технічних і економічних конференціях.

Так, у огляді використання резервів і економії матеріальних і енергетичних ресурсів, який проводився на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, на підприємствах Харкова взяли участь близько 200 тис. чоловік. Надійшло понад 40 тис. пропозицій, з яких у виробництво впроваджено понад 20 тис. з економічною ефективністю 22 млн. крб. В цілому ж по Харківській області економічна ефективність від проведеного огляду становила близько 32 млн. крб. [14, 29.X 1970].

Прикладом активної участі робітників у розвитку виробництва є також бригади творчої співдружності, в яких робітники разом з технологами і конструкторами аналізують стан виробництва, вносять свої пропозиції щодо його розвитку, підвищення рівня технічної оснащеності. У 1970 р. в області було більше 5,6 тис. таких бригад, які внесли понад 12 тис. пропозицій [14, 25. X 1970].

Трудящі Харкова, як і всі трудящі країни, виконуючи рішення XXIV з'їзду КПРС, взяли на себе відповідальні завдання. Вони зобов'язалися завершити план дев'ятої п'ятирічки по випуску промислової продукції до 10 грудня 1975 р., виготовити понад план продукції на 250 млн. крб., досягти рівня продуктивності праці, запланованого на кінець п'ятирічки, до 1 вересня 1975 року [14, 13. I 1972].

Рішення XXIV з'їзду КПРС викликали у трудящих Радянського Союзу величезний приплив сил, спрямованих на виконання завдань економічного розвитку країни в роки нової п'ятирічки. І в авангарді цієї боротьби йде робітничий клас.

Здійснення робітничим класом провідної ролі в будівництві нового суспільства, в розвитку науково-технічної революції передбачає розвиток його суспільної активності і реалізується в ньому. В. І. Ленін ще в перші роки Радянської влади вказував

на необхідність «більше число робітників і селян зробити самодіяльними, активними й відданими» (2, 31, 448).

Тепер робітничий клас нашої країни поєднує творчу працю з активною громадсько-політичною діяльністю. Робітничий клас бере активну участь у розробці планів народного господарства, в організації планування. Однією з найбільш масових форм участі трудящих в управлінні виробництвом є постійно діючі виробничі наради. Зараз на підприємствах працює приблизно 160 тис. таких нарад. За восьму п'ятирічку учасниками цих нарад подано майже 8 млн. пропозицій [11, 15].

Будівництво комунізму, здійснення науково-технічної революції в соціалістичному суспільстві — це свідомий творчий процес діяльності трудящих під керівництвом Комуністичної партії, яка є виразником інтересів всього народу, але не перестає бути передовою частиною робітничого класу, який її створив. У керівній ролі Комуністичної партії відбивається керівна роль робітничого класу. Разом з тим будівництво комунізму спричиняє важливі соціальні зміни в нашому суспільстві, зближує робітничий клас, селянство та інтелігенцію. «Ми і далі будемо робити все, — говорив Л. І. Брежнев на XXIV з'їзді КПРС, — для того, щоб міцніла спільність інтересів усіх класів і соціальних груп нашої країни, щоб розвивався процес їх зближення» [5, 87]. В розвитку творчої активності всіх трудящих нашої країни полягає основа впровадження досягнень науково-технічної революції, успіхи будівництва комунізму, яке здійснюється під мудрим керівництвом партії Леніна.

Великі і важливі завдання стоять перед радянським народом у дев'ятій п'ятирічці. Обсяг промислового виробництва повинен зрости на 47%, при цьому 90% приросту має бути одержано за рахунок підвищення продуктивності праці. Це належить забезпечити на основі науково-технічного прогресу кадрам індустрії — радянському робітничому класові.

Зростаюча трудова і громадсько-політична активність радянського робітничого класу, який разом з усіма трудящими нашої країни успішно втілює в життя рішення XXIV з'їзду КПРС, ще більше зміцнює могутність СРСР, розширює можливість свого інтернаціонального обов'язку, зміцнення миру в усьому світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 1—3.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 18, 29, 31.
3. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Політвидав України, К., 1961.
4. Резолюція XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу на Звітну доповідь ЦК КПРС. Політвидав України, К., 1971.
5. Л. І. Брежнев. Звітна доповідь Центрального Комітету КПРС XXIV з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу. Політвидав України, К., 1971.

6. Л. І. Брежнев. Ленінським курсом, т. 2. Політвидав України, К., 1971.
7. О. М. Косигін. Директиви XXIV з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1971—1975 роки. Політвидав України, К., 1971.
- 8—9. К. Ефимов. Ведущая роль технического прогресса. Изд-во «Экономика», М., 1971.
10. М. Черненко, І. Швець. Економічні закономірності створення матеріально-технічної бази комунізму. Політвидав України, К., 1970.
11. «Рабочий класс и современный мир», 1971, № 1.
12. Народное хозяйство СССР в 1970 г. «Статистика», 1971.
13. Газ. «Вечірній Харків».
14. Газ. «Красное знамя».
15. Газ. «Ленінська зміна».
16. Газ. «Социалистическая индустрия».

ДО ПИТАННЯ ПРО КРИТЕРІЙ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА

О. В. Олійник

Одним з центральних завдань, поставлених XXIV з'їздом КПРС перед економічною наукою, є розробка методологічних та теоретичних проблем ефективності суспільного виробництва. При дослідженні цих проблем важливого значення набувають питання вибору науково обгрунтованого об'єктивного критерію, який би «...будувався на основі об'єктивних економічних закономірностей, найбільш повно відбивав ефективність суспільного виробництва і був органічно поєднаний з метою соціалістичного виробництва» [7, 16]. Отже, такий критерій повинен не тільки з якісної, але й з кількісної сторони відбивати залежність між метою виробництва при соціалізмі та сукупними витратами матеріальних, трудових та фінансових ресурсів, необхідних для досягнення цієї мети.

Останнім часом у нашій економічній літературі з'явилось багато праць, присвячених дослідженню проблем ефективності суспільного виробництва, проте до цього часу питання про критерій економічної ефективності суспільного виробництва залишається дискусійним. На основі аналізу цих праць можна виділити три точки зору щодо визначення критерію ефективності суспільного виробництва.

Одна група економістів (В. Медведєв, С. Струмилін, Н. Зінченко, Н. Назимов, Г. Васканян) вважає, що ефективність суспільного виробництва повинна визначатися єдиним критерієм. Інші (К. Решетинський, М. Тихонов, К. Плотников, О. Єрьомін, Л. Євстігнеева) дотримуються думки про те, що для визначення ефективності суспільного виробництва необхідна система критеріїв. Представники третьої точки зору (Т. Хачатуров, А. Пробст, Є. Ліберман, В. Федоритов, П. Октябрський, В. Полторигін, С. Малинін, М. Бор, Б. Вайнштейн та багато інших) пропонують

визначати ефективність виробництва за допомогою єдиного критерію, який повинен бути доповнений системою показників.

Така різноманітність точок зору виникає тому, що багато економістів при визначенні ефективності суспільного виробництва змішують такі нетотожні поняття, як «критерій ефективності виробництва» та «показник ефективності виробництва», не проводять чіткого розмежування між ними, хоча кожний з них має цілком певне значення і виконує принципово відмінні функції при визначенні ефективності виробництва.

По визначенню В. І. Леніна, філософський зміст критерію полягає в тому, що критерій взагалі — «це перша та основна точка зору» [3, 124], основний принцип чи основне мірило оцінки. Це ленінське висловлювання можна поширити і на визначення критерію ефективності виробництва. Таким чином, критерій ефективності являє собою вирішальне мірило оцінки, основну відмітну ознаку, головну точку зору, за якими можна міркувати про суть ефективності суспільного виробництва. Роль показника ефективності полягає в тому, що він на основі об'єктивного критерію відбиває кількісну сторону даного явища чи процесу з різних боків.

Виходячи з ленінського методологічного підходу до визначення поняття «критерій ефективності виробництва», ми вважаємо не досить обгрунтованими думки тих економістів, які пропонують визначати ефективність суспільного виробництва за допомогою кількох критеріїв: один — для оцінки ефективності виробництва з народногосподарської точки зору; другий — для окремої галузі; третій — для підприємства. Як уже вказувалось, для визначення суті ефективності суспільного виробництва не може бути кількох основних принципів чи мірил оцінки. Ось що пише з цього приводу Б. Вайнштейн: «Ідея В. І. Леніна про єдність народного господарства найшла своє відображення в народногосподарському підході до визначення критерію ефективності та визначення економічного результату. Це означає, що прийнятий варіант повинен бути ефективним не тільки для галузі чи підприємства, але й для всього народного господарства» [6, 1970, № 9, 3]. Тільки на основі єдиного народногосподарського критерію ефективності можна звести в систему численні економічні показники, які характеризують ефективність суспільного виробництва з різних боків.

Визначивши суть поняття «критерій ефективності виробництва», необхідно сформулювати ряд основних вимог, яким повинен задовольняти критерій ефективності. Необхідно зазначити, що в даній роботі ми розглядаємо критерій економічної ефективності суспільного виробництва. По-перше, цей критерій повинен відображати найглибшу суть соціалізму і бути нерозривно поєднаним з метою соціалістичного виробництва. По-друге, він повинен будуватися на основі об'єктивних економічних закономірностей соціалізму. По-третє, такий критерій повинен найпов-

ніше визначати ефективність суспільного виробництва в цілому, бути узагальнюючим критерієм, який дозволяє порівнювати народногосподарський ефект з народногосподарськими витратами чи, інакше кажучи, порівнювати результат суспільного виробництва з витратами матеріальних, трудових та фінансових ресурсів, необхідних для його досягнення. По-четверте, він повинен служити об'єктивною основою для розробки системи економічних показників, які дають оцінку ефективності суспільного виробництва з різних сторін. Нарешті, по-п'яте, цей критерій повинен бути найважливішим плановим інструментом та вирішальним мірилом при виборі варіантів народногосподарських планів.

Зараз в економічній літературі висловлюються різні думки відносно критерію економічної ефективності суспільного виробництва. Деякі економісти пропонують оцінювати ефективність виробництва за допомогою такого критерію, як показник фізичного обсягу національного доходу. Так, М. З. Бор пише, що критерієм ефективності суспільного виробництва є «...максимум фізичного обсягу національного доходу при його оптимальній структурі, яка забезпечує одночасно високі та стійкі темпи зростання фонду споживання та фонду нагромадження як в плановому періоді, так і за його межами» [5, 20]. Дійсно, фізичний обсяг національного доходу вже давно використовується в плануванні та статистиці для визначення народногосподарського ефекту соціалістичного виробництва. Притому, показник фізичного обсягу національного доходу не тільки характеризує результативність соціалістичного виробництва, але є й кількісним виразом суті основного економічного закону соціалізму, тому що постійне збільшення фізичного обсягу національного доходу в найбільшій мірі відповідає інтересам радянського народу. За рахунок зростання національного доходу невинно підвищується народний добробут, ступінь задоволення поточних потреб, розширюється суспільне виробництво для найповнішого задоволення постійно зростаючих майбутніх матеріальних та духовних потреб радянського народу. Однак збільшення абсолютних розмірів фізичного обсягу національного доходу ще не свідчить про підвищення ефективності суспільного виробництва. Один і той же обсяг національного доходу можна одержати при різних сукупних витратах суспільних ресурсів. Тому необхідно добиватися не тільки найбільшого зростання фізичного обсягу національного доходу, але й визначити, при яких суспільних витратах це збільшення національного доходу добуто.

Таким чином, національний дохід може виступати як одна з складових частин критерію економічної ефективності для визначення народногосподарського ефекту, але він не може бути використаний як узагальнюючий критерій економічної ефективності суспільного виробництва. Отже, для того щоб правильно оцінювати ефективність виробництва, треба знайти такий критерій, який би відбивав функціональну залежність між фізичним

обсягом національного доходу та витратами суспільних матеріальних, трудових та фінансових ресурсів, необхідних для його досягнення.

Ряд економістів дотримується тієї точки зору, що критерієм економічної ефективності суспільного виробництва виступає частка національного доходу в сукупному суспільному продукті. На думку цих економістів, підвищення ефективності виробництва відбуватиметься по мірі збільшення частки заново створеної вартості в сукупному суспільному виробництві. І, навпаки, зменшення частки національного доходу і відповідне збільшення питомої ваги матеріальних витрат у сукупному суспільному продукті свідчатимуть про зниження ефективності суспільного виробництва. Однак і цей критерій має ряд недоліків. На думку радянського економіста Т. С. Хачатурова, така точка зору щодо критерію економічної ефективності суспільного виробництва не може бути прийнята з таких причин. По-перше, удосконалення організації, технічний прогрес внаслідок комплексної механізації та автоматизації виробничих процесів приводять до зростання частки витрат минулої праці і зменшення питомої ваги витрат живої праці при зниженні загальних витрат праці на одиницю виробленої продукції. Внаслідок цього зростає частка матеріальних витрат та зменшується частка національного доходу в сукупному суспільному продукті. По-друге, величина вартості сукупного суспільного продукту при нинішньому заводському методі обліку може змінюватися просто в результаті формальної зміни порядку обліку. Наприклад, виділення окремих стадій виробничого процесу в самостійні одиниці та збільшення кількості підприємств, що мають подавати звітність, підвищує величину вартості сукупного суспільного продукту внаслідок повторного рахунку. Навпаки, об'єднання підприємств зменшує вартісний вираз сукупного суспільного продукту [6, 1971, № 4, 20].

Багато економістів рекомендує за критерій економічної ефективності суспільного виробництва взяти найбільший обсяг фонду споживання. На думку В. Федоритова, критерієм економічної ефективності суспільного виробництва виступає «...фізичний обсяг фонду споживання, точніше, його максимізація протягом тривалого періоду» [10, 123]. Слід зауважити, що цей критерій не може бути узагальнюючим критерієм економічної ефективності з точки зору народного господарства в цілому з ряду причин. По-перше, абсолютні розміри фізичного обсягу фонду споживання, розглядувані безвідносно до сукупних суспільних витрат матеріальних, трудових та фінансових ресурсів, не можуть свідчити про підвищення ефективності суспільного виробництва. По-друге, максимальний фізичний обсяг фонду споживання приводить до відносного підвищення рівня задоволення потреб радянського народу, підвищення реальних доходів населення в плановому періоді, але не створює необхідних умов для забезпечення високих та стійких темпів економічного розвитку та дальшого піднесення

життєвого рівня народу за межами планового періоду. По-третє, фонд споживання є складовою частиною національного доходу. Збільшення останнього приводить до зростання абсолютних розмірів фонду споживання та фонду нагромадження. Межі фонду споживання визначаються характером та динамікою тієї пропорції, в якій заново створена вартість ділиться на фонд споживання та фонд нагромадження. Таким чином, зростання однієї частини національного доходу викликає зменшення іншої і тому одночасно не можна максимізувати і фонд споживання і фонд нагромадження. Необхідно знайти оптимальне співвідношення між цими фондами на тривалий час, протягом якого забезпечувався б такий розподіл національного доходу, який би створював необхідні умови для високих та стійких темпів розвитку народного господарства, постійного зростання реальних доходів населення не тільки в плановий період, але й за його межами завдяки підвищенню ефективності виробництва та зменшенню частки виробничого нагромадження.

Більшість економістів дотримується тієї думки, що узагальнюючим критерієм економічної ефективності суспільного виробництва може бути продуктивність суспільної праці, яка визначається як відношення фізичного обсягу національного доходу до загальної кількості робітників, зайнятих у сфері матеріального виробництва.

Застосування продуктивності суспільної праці як критерію економічної ефективності ґрунтується на теоретичних та методологічних положеннях марксизму-ленінізму. К. Маркс підкреслює, що закон зростаючої продуктивності сили праці веде до того, що «...менша кількість праці набирає здатності виробити більшу кількість споживаної вартості» [1, 301]. Зростання продуктивності суспільної праці зменшує витрати живої та минулої праці на виробництво одиниці продукції і збільшує кількість виробничих споживних вартостей. Таким чином, «продуктивність праці, — за висловом К. Маркса, — взагалі = максимуму продукту при мінімумі праці» [2, 125].

Аналіз лєнінських праць, присвячених розробці найголовніших методологічних та теоретичних проблем політичної економії, свідчить про те, якого значення В. І. Ленін надавав вибору науково обґрунтованого критерію економічної ефективності суспільного виробництва. Він радив визначати ефективність суспільного виробництва шляхом порівняння одержаного народногосподарського ефекту з витратами, необхідними для його досягнення. В. І. Ленін говорив, що «...метою всякої господарської діяльності є досягнення найбільших результатів при найменших зусиллях, тобто максимальна її продуктивність» [9, 34].

У Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії Л. І. Брежнев вказував, що продуктивність суспільної праці повинна бути основним критерієм ефективності суспільного виробництва: «Головне, на що ми повинні розраховувати, — це підвищення ефек-

тивності виробництва. Коли говорити простіше, суть проблеми полягає в тому, щоб на кожну одиницю затрат — трудових, матеріальних і фінансових — добитися істотного збільшення обсягу виробництва і національного доходу. В цьому, кінець кінцем, і полягає підвищення продуктивності суспільної праці» [4, 63]. Необхідно також зазначити, що показники підвищення продуктивності суспільної праці затверджені, як народногосподарський критерій ефективності суспільного виробництва при складанні планів розвитку народного господарства країни [8, 4].

Таким чином, ми, як і більшість радянських економістів, дотримуємось тієї точки зору відносно критерію економічної ефективності виробництва, що ефективність суспільного виробництва найповніше визначається продуктивністю суспільної праці, яка в найпоширенішому вигляді являє собою відношення фізичного обсягу національного доходу до загальної кількості робітників сфери матеріального виробництва. На нашу думку, для всебічного визначення ефективності суспільного виробництва, крім узагальнюючого критерію, необхідна система загальних та часткових показників, які характеризують ефективність суспільного виробництва на різних рівнях та з різних сторін. До таких загальних економічних показників ефективності слід віднести продуктивність праці, фондівіддачу та матеріаломісткість, які характеризують різні види економії живої та минулої праці. Причому ці показники треба розглядати в комплексі, оскільки кожен з них відбиває певну сторону явища. Так, показник продуктивності праці характеризує ефективність використання затрат живої праці, показник фондівіддачі свідчить про ефективність використання основних виробничих фондів, а показник матеріаломісткості відображає ефективність використання оборотних фондів. Всі ж вони відображають різні сторони процесу підвищення ефективності суспільного виробництва. Крім цих узагальнюючих показників ефективності, можуть використовуватися й часткові, які характеризують, наприклад, ефективність нової техніки, ефективність капіталовкладень та багато інших.

Отже, правильний вибір науково обгрунтованого об'єктивного критерію ефективності суспільного виробництва та системи економічних показників має важливе значення для успішного виконання історичних завдань, накреслених XXIV з'їздом КПРС.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23.
2. Архив Маркса и Энгельса, т. 2 (VII), М., 1933.
3. В. І. Ленін. Твори, т. 14.
4. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1972.
5. М. З. Б о р. Темпы, пропорции и критерии оптимальности развития экономики. — В кн.: Темпы, пропорции, критерии эффективности. М., Изд-во «Экономика», 1968.
6. Ж. «Вопросы экономики», 1970, № 9; 1971, № 4.
7. Ж. «Коммунист», 1971, № 11.

8. Методические указания к составлению государственного плана развития народного хозяйства СССР. М., Изд-во «Экономика», 1969.

9. План электрификации РСФСР. М., 1955.

10. В. Я. Федоритов. Повышение эффективности общественного производства — закономерность коммунистического строительства. — В кн.: Ленинизм и экономические проблемы строительства коммунизма в СССР. М., Политиздат, 1969.

НАУКОВО-ТЕХНІЧНА РЕВОЛЮЦІЯ І НОВІ ВИМОГИ ДО ОСОБИСТОГО ФАКТОРА ВИРОБНИЦТВА

А. І. Андрюшенков

З розвитком науково-технічної революції, яка стала ареною економічного змагання соціалізму і капіталізму, все актуальнішим стає положення В. І. Леніна про те, що для остаточної перемоги нового суспільного ладу, кінець кінцем, вирішальним є досягнення вищого рівня продуктивності суспільної праці.

Розв'язання цього завдання багато в чому залежить від рівня підготовки кадрів і ефективності їх використання.

Щоб виявити закономірності, яким підпорядковуються нові вимоги, що висуваються до робочих кадрів у зв'язку з науково-технічною революцією, необхідно встановити, у чому полягає переворот, що відбувається в ході науково-технічної революції, які елементи виробничого процесу зазнають корінних змін. При цьому важливо виділити основний елемент, зміни якого тягнуть за собою зміни в інших елементах. Встановлено, що на різних етапах науково-технічної революції в ролі такого основного елемента можуть виступати різні технічні елементи продуктивних сил.

Так, під час промислової революції, в результаті якої появився крупне машинне виробництво, елементом, що рішуче вплинув на зміну характеру, поділу праці, був виконавчий механізм машини, який став виконувати функції робітника, пов'язані з безпосереднім впливом на предмет праці.

Це привело до появи нового типу робітника, робітника-верстатника, який став живим додатком машини. Зміни, які відбувалися потім в інших частинах машини — двигуні і передавальному пристрої, а також зміни виду використовуваної енергії принципово не змінили місця людини в виробничому процесі.

Вирішальною ланкою сучасної науково-технічної революції є створення, впровадження та удосконалення нової ланки машини — керуючого пристрою.

Поява керуючих пристроїв дає новий поштовх до певних зрушень в поділі праці і створює передумови до корінної зміни місця людини у виробничому процесі. Людина дістає можливість звільнитися від функції додатку робочої машини.

Разом з тим слід відзначити, що окремі зміни технічних елементів виробництва хоча й не роблять вирішального впливу на

місце людини у виробничому процесі, але можуть істотно змінити вимоги до якостей робітника.

Аналіз зміни вимог до робітничих кадрів вимагає чіткої термінології. Зокрема, це стосується таких понять, як складність і кваліфікація праці. Багато авторів-економістів не помічають різниці між цими поняттями, що не дає змоги чітко з'ясувати, з якого саме боку змінились вимоги до робітничих кадрів під впливом науково-технічної революції в кожному конкретному випадку.

Мабуть, доцільно вкладати у ці поняття такий зміст: складність праці характеризує робочу силу з боку загальноосвітньої і спеціалізованої теоретичної підготовки, а кваліфікація — з боку практичного освоєння конкретної спеціальності. При порівнянні якостей робітників, які належать до різних професій, слід оперувати поняттям складності праці, а при порівнянні якостей у межах однієї професії — поняттям кваліфікації.

Таким чином, робоча сила є простою або складною в залежності від кількості суспільно-необхідної праці, яка витрачається на її загальну підготовку, низькокваліфікованою чи висококваліфікованою — в залежності від ступеня практичного оволодіння спеціальністю.

При цьому робітники, що мають спеціальну освіту, в порівнянні з практиками мають ту перевагу, що спеціальна підготовка дозволяє набути більш високої кваліфікації в коротші строки, а особливо складними сучасними спеціальностями взагалі неможливо оволодіти без достатньої теоретичної підготовки.

При розгляді питання про зміну вимог до особистого фактора виробництва слід мати на увазі, що різні галузі народного господарства в кожний конкретний момент перебувають ніби на різних етапах науково-технічної революції. Відповідно до цього нові вимоги до робітничих кадрів слід розглядати в світлі того, який етап розвитку відбувається в даний час у розглядуваній галузі.

У наш час переважна більшість провідних галузей промисловості (автомобільна, автобудівна, машинобудівна, хімічна та ін.) перебуває на етапі потоково-конвейерного виробництва.

При переході до потоково-конвейерного виробництва, особливо на початковому етапі, коли науково-технічна революція не торкнулась предмета праці і технологічних процесів, відчувається зниження вимог до робітничих кадрів щодо рівня їх кваліфікації. В цьому випадку технологічний процес виготовлення виробів розкладається на найпростіші операції, у зв'язку з цим виникає і довго зберігається значна кількість робочих місць з нескладними одноманітними трудовими функціями. Відбувається процес зниження складності і кваліфікації праці. Об'єктивно цей процес зумовлений тим, що необхідність різкого збільшення випуску тієї чи іншої продукції збігає-

ться спочатку з наявністю великого резерву трудових ресурсів у вигляді кадрів з низькою загальноосвітньою підготовкою.

Тепер, коли швидко зростає загальноосвітній рівень і в ряді економічних районів складається напружена ситуація з забезпеченням промисловості трудовими ресурсами, виникає необхідність комплексно автоматизувати багато видів серійно-поточного виробництва.

Наявність виробництва такого типу може послабити у робітників прагнення підвищувати культурно-технічний рівень, оскільки постійна нестача робітничих кадрів штовхає адміністрацію на невиправдане підвищення розцінок за виконання простих операцій.

При переході до частково-автоматизованого виробництва змінюються вимоги до робітничих кадрів. Замість малокваліфікованої робочої сили виникає потреба в робочій силі високої кваліфікації. Такий тип виробництва вимагає від робітників спеціальної підготовки, майстерності і високого загальноосвітнього рівня для того, щоб постійно удосконалювати свою професію, швидше оволодівати новими спеціальностями, уміти керувати комплексом машин, налагоджувати роботу технологічних ліній, добре читати креслення, робити нескладні технічні розрахунки, знати економіку і організацію виробництва. Щоб бути на рівні таких вимог, робітник мусить володіти знаннями з математики, фізики, хімії, електротехніки, електроніки в обсязі середньої школи.

Все це проявляється або в народженні нових професій, або в значній зміні характеру праці, в тому випадку, коли професія не міняє своєї назви.

Так, наприклад, коли автоматизація виробничих процесів висунула вимоги періодичної наладки, настроювання та регулювання автоматів, у промисловості з'явилась професія наладчик автоматів.

Комплексна автоматизація технологічних процесів вимагає значного збільшення кількості таких спеціальностей, як наладчики, ремонтники, електрики. Ці спеціальності потребують високої загальноосвітньої підготовки і, як правило, досить тривалого стажування на конкретному робочому місці, оскільки робітники повинні хоча б у загальних рисах знати всю систему управління автоматизованим виробництвом, знати обладнання обслуговуваних автоматів та технологію виробничого процесу.

Знання основ автоматизації виробництва передбачає разом з тим наявність певних знань з таких галузей техніки, як кібернетика, електроніка, ознайомленість з ЕОМ, бо робота в системі автоматизованого виробництва потребує вміння розробляти програми для самоналагоджувальних систем. А це, очевидно, вимагає, щоб робітник мав, як мінімум, загальну середню освіту, а потім, мабуть, і спеціальну технічну підготовку в обсязі середнього технічного учбового закладу.

Поряд з якісними змінами в предметах праці на сучасному етапі науково-технічної революції уже виникли і виникають нові технологічні методи обробки предметів праці. До них можна віднести різні нові види зварювання, складання апаратури з типових елементів, застосування друкованих схем в приладобудуванні.

Якщо традиційні технологічні способи формувались століття, в цілому стихійно, емпіричним шляхом, то нові технологічні методи з'являються в результаті цілеспрямованої науково-дослідницької діяльності, і протягом коротких відрізків часу освоюються в промисловому масштабі. При цьому сам характер цих процесів передбачає проведення дослідницьких робіт в процесі впровадження, що пред'являє ряд нових вимог до робітничих кадрів, викликає потребу в робітниках, які володіють широким кругозором, мають підвищений загальноосвітній рівень, здатні розібратись і творчо підійти до освоєння нових методів, процесів і добре розуміти теоретичну основу процесів не тільки на виконуваних, але й на суміжних операціях. Характерним прикладом у цьому відношенні є галузі, в яких застосовуються нові види електротехнологічних процесів, де електроенергія застосовується не тільки для перетворення її в механічну, а вживається безпосередньо, як складовий елемент технології (електронна і електрохімічна обробка металів, електротермічні процеси). Тут уже робітник, як правило, мусить бути не тільки спеціалістом з технології процесів, але й має освоїти основи електротехніки і поряд з певним розрядом по своїй спеціальності мати право обслуговувати електроустановки. А це практично можливо лише при відповідному рівні освіти.

У ході науково-технічної революції змінюються не лише вимоги до робітничих кадрів, але й само поняття «кваліфікований робітник». В умовах переважної ручної праці в поняття кваліфікованого робітника укладалась віртуозність виконання ручних прийомів при безпосередньому виготовленні даного виробу, володіння вузькою кваліфікацією, яка набувається в результаті багаторічного досвіду.

На сучасному етапі, коли вироби виготовляються самою машиною, причому в багатьох випадках такою, що сама керується, це поняття докорінно змінюється. В наш час рівень кваліфікації робітника визначається рівнем його загальноосвітньої підготовки, широтою і глибиною технічних знань, спроможністю розібратись в процесі виробництва в цілому, умінням керувати роботою машини, здійснювати контроль за її роботою.

Але незважаючи на різноманітність нових вимог, які пред'являються до робітничих кадрів у різних галузях, тенденцію їх зміни в суспільному вигляді можна висловити так: перехід від простої, але порівняно кваліфікованої робочої сили при ручній праці, до складнішої робочої сили із зниженою кваліфікацією при крупному машинному виробництві на базі універсального,

і, нарешті, до досить складної, висококваліфікованої робочої сили при частково автоматизованому виробництві. Очевидно, виходячи з указаної тенденції, можна припустити, що перехід до повністю автоматизованого виробництва викличе далі підвищення складної робочої сили при одночасному зниженні вимог до робочої сили щодо тривалості стажування на тому чи іншому робочому місці, щоб придбати достатню кваліфікацію для виконання даної роботи. Це означає, що в підготовці робочої сили провідне місце замість практики все більше посідатиме теорія, яка сприяє швидкому оволодінню практикою і веде до її удосконалення.

Науково-технічна революція постійно вносить новий зміст в робітничі професії. Зміни у змісті роботи можна охарактеризувати як розширення виробничого профілю, підвищення частки творчого елементу в праці, зменшення питомої ваги фізичної праці і зростання питомої ваги розумової праці, зміна методів фізичної праці. В зв'язку з цими змінами в підготовці нових кадрів найважливішим є підвищення рівня загальної освіти, спеціальних виробничих знань, які сприяли б розвитку здатності до освоєння нового устаткування, нових технологічних процесів, нових вимог, які пред'являються науковою організацією виробництва.

СОЦІАЛІСТИЧНЕ НАГРОМАДЖЕННЯ В УМОВАХ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА

В. В. Косов

Стадія розвинутого соціалізму характеризується помітною зміною у співвідношенні екстенсивних і інтенсивних факторів розвитку. Зростають інтенсивні форми розвитку економіки, що викликає необхідність різкого піднесення промисловості та підвищення її ефективності. Тому одним з головних завдань стає прискорення науково-технічного прогресу, що веде до впровадження сучасних машин, нових матеріалів, високоефективних технологічних процесів, широкої модернізації обладнання. Все це вимагає великих нагромаджень.

Соціалістичне нагромадження — одна з найскладніших проблем комуністичного будівництва. Від її успішного розв'язання безпосередньо залежать темпи соціалістичного відтворення.

Суть нагромадження взагалі, незалежно від його конкретно-історичного змісту, зводиться до перевищення виробництва над споживанням.

«Чим швидше йде нагромадження, *тобто* перевищення виробництва над споживанням, — писав В. І. Ленін, — тим краще» [2., 2, 125].

Класики марксизму-ленізму вважали перевищення $I(v + m) > II$ обов'язковою умовою всякого нагромадження. Виробляє-

ться більше, ніж споживається. Інакше неможливий процес розширеного відтворення [див. 1, 24, 594; 3, 349].

Отже, створення надлишку продукту над споживанням є передумовою нагромадження, економічним законом розширеного відтворення.

В умовах соціалізму більша частина створеного надлишку перетворюється на фонди відтворення. Тут ці елементи не стають капіталом, який використовується для розширення сфери експлуатації найманої праці.

Таким чином, нагромадження становить матеріальну основу розширеного відтворення соціалістичних виробничих відносин, що повністю виключають експлуатацію людини людиною.

Кожен етап економічного розвитку нашої країни мав свої особливості у розв'язанні проблем соціалістичного нагромадження. В перехідний період від капіталізму до соціалізму, ліквідувавши паразитичне споживання експлуататорських класів, царські борги капіталістичним країнам, мобілізувавши внутрішні ресурси, соціалістична держава спрямувала кошти на створення важкої індустрії — фундаменту соціалізму.

Тепер підхід до цієї проблеми докорінно змінився, бо країна вже має могутню багатогалузеву економіку, розвинене сільське господарство, створено достатні ресурси для одночасного нагромадження і у виробничій і в невиробничій сферах. Це й дозволило партії висунути головне завдання дев'ятої п'ятирічки, яке полягає в тому, «щоб забезпечити значне піднесення матеріального і культурного рівня життя народу на основі високих темпів розвитку соціалістичного виробництва, підвищення його ефективності, науково-технічного прогресу і прискорення зростання продуктивності праці» [4, 46]. В цьому партія вбачає найвищу мету суспільного виробництва. Її здійснення привело до корінних зрушень в структурі соціалістичного нагромадження. Вони пов'язані перш за все з наміченим зближенням темпів зростання сільського господарства і промисловості, а всередині промисловості — виробництва засобів виробництва і виробництва засобів споживання.

Задоволення безперервно зростаючих потреб трудящих вимагає швидкого розвитку сільського господарства, який можливий лише на основі його інтенсифікації і індустріалізації. У зв'язку з цим ресурси нагромадження на даному етапі перерозподіляються на користь сільського господарства.

Загальна сума капіталовкладень становить 129 млрд. карбованців, тобто дорівнює сумі капіталовкладень двох попередніх п'ятирічок, разом узятих [4, 55].

Змінились пропорції і в промисловості. Так, виробництво засобів виробництва збільшилось в дев'ятій п'ятирічці на 46,3%, а виробництво предметів споживання — на 48,6% [10, 49,3].

Важливою особливістю, пов'язаною із зміною структури нагромадження, є підвищення частки важкої індустрії у вироб-

ництві товарів народного споживання. Випуск цих товарів на підприємствах важкої індустрії зростатиме в середньому на 12% за рік [10, 6].

Швидкими темпами розвивається невиробнича сфера, частка якої підвищилась з 11,7% в 1940 р. до 22,6% в 1970 р., тобто зросла приблизно в 2 рази [6, 509]. Швидке зростання невиробничої сфери пов'язане з бурхливим розвитком науки, освіти, охорони здоров'я, служби побуту. Лише витрати на науку в 1970 р. дорівнювали майже 11 млрд. крб., збільшившись порівняно з 1960 роком у 2,8 рази [7, 4, 21]. Дальший розвиток невиробничої сфери пов'язаний з її технічним переобладнанням.

Крім того, у відповідності з досить тривалою орієнтацією господарського будівництва на значне підвищення життєвого рівня трудящих змінились пропорції між фондами нагромадження і споживання. Швидше зростає частка фонду споживання в національному доході. В дев'ятій п'ятирічці вона зростає на 40%, а фонду нагромадження — на 37% [4, 46].

Ці зміни в суспільному виробництві викликають деякі особливості в механізмі нагромадження. Так, випереджаючий розвиток виробництва предметів споживання в промисловості (група Б) у порівнянні з виробництвом засобів виробництва скорочує можливість перерозподілу нагромаджених ресурсів з одного підрозділу в інший. Тому особливо зростає вимога пропорційності нагромаджень по взаємозв'язаних галузях та по народному господарству в цілому.

Ще К. Маркс підкреслював: «Подібно до того, як виробництво і відтворення наявного капіталу в одній сфері передбачає паралельне виробництво і відтворення в інших сферах, так і нагромадження, або утворення додаткового капіталу, в одній галузі передбачає одночасне, або паралельне виробництво додаткової продукції в інших галузях» [1, 26, 505]. Це положення К. Маркса має важливе значення для планомірної організації соціалістичного нагромадження.

Отже, виконання великої за обсягом соціально-економічної програми дальшого підвищення добробуту народу можливе лише за умов швидкого зростання національного доходу і в його складі — фонду нагромадження.

Лише за останні десять років національний доход нашої країни зріс приблизно в два рази — з 145 млрд. крб. в 1960 р. до 289,6 млрд. крб. в 1970 р. [6, 535]. За дев'яту п'ятирічку він має зрости на 38,6% [10, 49, 3].

Швидкими темпами зростає і фонд нагромадження. За цей же час він збільшився з 38,3 млрд. крб. у 1960 р. до 83,9 млрд. крб. — у 1970 [6, 535].

На всіх етапах комуністичного будівництва зростання продуктивності суспільної праці на основі досягнень науково-технічного прогресу і збільшення кількості працівників матеріального виробництва розглядалось як головні фактори збільшення національного доходу і нагромадження.

Сучасний період характеризується скороченням екстенсивного фактора, тому не менше 80—85% приросту національного доходу покладається на зростання продуктивності суспільної праці [4, 269].

Це основний фактор збільшення соціалістичного нагромадження і тепер, але особливості використання фонду нагромадження, пов'язані з досягненням найвищої мети суспільного виробництва, вимагають вишукування інших факторів, що впливають на ефективність нагромадження і всього суспільного виробництва.

Проблема ефективності нагромадження з точки зору виявлення додаткових ресурсів зводиться до того, «щоб на кожну одиницю затрат — трудових, матеріальних і фінансових — добитися істотного збільшення обсягу виробництва і національного доходу» [4, 63]. Звідси і впливають додаткові фактори, що сприяють розширенню соціалістичного нагромадження.

Технічний прогрес і впровадження його досягнень у виробництво вимагає великих нагромаджень, але в той же час, це — найважливіший фактор, що впливає на розширення меж нагромадження і підвищення його ефективності.

Одним з його виявів є кількість праці, що затрачається в матеріальному виробництві. Тільки в 1970 р. в цій сфері працювало 77,4 млн. чоловік [6, 508]. Необхідно підкреслити, що в промисловості питома вага працівників, зайнятих ручною працею, перевищує 40%. З приводу цього Л. І. Брежнев на XXIV з'їзді КПРС підкреслював: «Рациональне використання трудових ресурсів, зниження трудових затрат, у першу чергу за рахунок скорочення ручної і фізичної важкої праці» — важливий напрям підвищення ефективності суспільного виробництва [4, 67].

Тому дев'ята п'ятирічка являє собою новий етап комплексної автоматизації народного господарства. Збільшиться частка машин і устаткування, що підуть на оновлення наявного машинного парку і вдосконалення організації виробництва.

Вивільнені з ручних та допоміжних операцій робітники залучатимуться до основного виробництва, що сприятиме зростанню національного доходу і нагромадження. Значно розширяться межі нагромадження внаслідок ліквідації внутрізмінних втрат робочого часу, які поки що поглинають 15—20% його [4, 159].

В умовах інтенсифікації суспільного виробництва зниження матеріаломісткості є важливим фактором підвищення ефективності нагромадження. Так «зниження матеріаломісткості продукції, яка випускається в країні, тільки на один процент рівнозначне додатковому зростанню національного доходу на 3—4 млрд. карбованців» [4, 67].

Враховуючи, що частка матеріальних затрат у валовому продукті країни становить приблизно 50% і те, що в добувній про-

мисловості зайнято (разом з сільським господарством) 40% працівників і функціонує більше 25% виробничих фондів, зниження матеріаломісткості виробництва означає зменшення капіталовкладень в цю галузь проти їх потрібного розміру [7, 12, 107; 7, 4, 25].

Науково-технічна революція спонукала до корінних зрушень не тільки в сфері удосконалення засобів виробництва та технології, але й у сфері предметів праці. Між розвитком виробництва матеріалів і засобів праці завжди існував тісний взаємозв'язок. Так, досягнення сучасної хімії дозволили впровадити в різні галузі техніки нові штучні матеріали, що дало можливість знизити матеріаломісткість машин і механізмів.

Впровадження прогресивної технології обробки матеріалів веде до зменшення їх відходів. Поки що річні втрати металу дорівнюють приблизно 12 млн. т. [7, 4, 26].

З розширенням меж нагромадження пов'язано й раціональне використання основних фондів. Роль цього фактора особливо зросла тепер, коли надбано великого економічного потенціалу в промисловості і в сільському господарстві. Але виробничі фонди, як відзначалось в матеріалах XXIV з'їзду КПРС, використовуються не досить ефективно. Поліпшення їх використання є одним з центральних завдань, яке в ході господарської реформи успішно виконується, але питання підвищення фондодачі і коефіцієнта змінності залишається в центрі уваги. За розрахунками Держплану СРСР, підвищенням коефіцієнта змінності в машинобудуванні можна забезпечити додатковий випуск продукції на існуючому обладнанні на 7—8 млрд. крб., зекономити завдяки цьому 6—7 млрд. крб. капіталовкладень [10, 8, 9].

Раціональне використання виробничих фондів і економічно обгрунтований облік їх використання розширюють межі нагромадження. Фонд заміщення може використовуватись як додаткове джерело нагромадження.

На цю можливість неодноразово вказував К. Маркс [див. 1, 24, 169—170, 177; 26, 500—501].

Основні виробничі фонди в своїй натурально-речовій формі повністю використовуються в процесі відтворення до повного свого спрацювання. Але вони спрацьовуються поступово, частинами переносячи свою вартість на вироблюваний продукт. Частини вартості основних фондів, отже, обертається разом з продуктом і після реалізації його надходить в амортизаційний фонд, що використовується для нагромадження.

Про це свідчить і швидке зростання амортизаційного фонду. Тільки за 10 років (з 1960 по 1970) він збільшився з 9,1 до 29,1 млрд. крб., тобто приблизно в три рази [6, 729]. Звичайно, використання цього джерела для потреб нагромадження вимагає удосконалення обліку зносу техніки (фізичного і морального), чому до цього часу приділялось мало уваги [8, 48].

Швидке зростання реальних доходів трудящих викликає підвищення попиту на товари споживання, особливо на високоякісні. Тому підвищення якості, надійності і довговічності продукції стало в наш час одним з головних питань економічного розвитку. Якість розглядається як важливий показник ефективності виробництва і нагромадження.

«В нинішніх умовах, — говорить в матеріалах XXIV з'їзду КПРС, — коли мати на увазі ефект для всього народного господарства, краще — це майже завжди означає і більше. Один сучасний верстат з програмним керуванням замінює десяток верстатів застарілої конструкції, один велико-вантажний автомобіль — кілька звичайних грузовиків» [4, 67—68].

Економія від запровадження нової техніки, механізації і автоматизації тільки в 1971 р. становила 1,4 млрд. карбованців [9, 12].

В той же час випуск неякісної продукції скорочує межі нагромадження, бо вимагає додаткових витрат на її доробку. Так, наприклад, у 1970 р. на харківському заводі «Серп і молот» вартість забракованої продукції становила 1125 тис. крб. Витрати на доробку браку дорівнювали 275 тис. крб. [5, 79].

Таким чином, зростання ефективності суспільного виробництва вимагає раціонального використання фонду нагромадження й використання всіх факторів, які впливають на його зростання.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 24, 26, ч. II.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 2.
3. Ленинский сборник, т. XI.
4. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Політвидав України, К., 1971.
5. Харьковщина в девятой пятилетке. Изд-во «Прапор», Х., 1971.
6. Народное хозяйство СССР в 1970 г. Изд-во «Статистика», М., 1971.
7. Ж. «Вопросы экономики», 1971, № 4, № 12.
8. Ж. «Финансы СССР», 1970, № 10.
9. Ж. «Экономика Советской Украины», 1971, № 6.
10. «Экономическая газета», 1971, № 49, 1972, № 8.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВІДТВОРЕННЯ ОСНОВНИХ ВИРОБНИЧИХ ФОНДІВ ЗА РАХУНОК ВЛАСНИХ КОШТІВ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ГОСПОДАРСЬКОЇ РЕФОРМИ

О. А. Цимбалюк

Процес суспільного відтворення — складне соціально-економічне явище, яке в умовах науково-технічного прогресу вимагає розв'язання нових господарських завдань. Одним з найважливіших є питання про підвищення ефективності виробництва і прискорення темпів науково-технічного прогресу.

«Соціалізм, планове соціалістичне господарство, — сказано в Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії — відкривають

найширший простір для всебічного прогресу науки і техніки. Водночас науково-технічна революція вимагає вдосконалення багатьох сторін нашої господарської діяльності» [2, 45].

Підвищення ефективності виробництва великою мірою залежить від застосування нових досягнень науки і техніки, що, як відомо, потребує відповідного фінансування.

Система фінансування на підприємствах, що існувала раніше, мало заохочувала своєчасне введення в дію нових основних виробничих фондів. До економічної реформи промислові підприємства всі свої господарські потреби задовольняли за рахунок державних коштів: здійснювали нове будівництво і реконструкцію, вводили основні фонди, поповнювали нестачу оборотних фондів.

По-іншому складалось становище після реформи. Кожне підприємство задовольняє свої потреби в основному з власних джерел, з фонду розвитку виробництва. Це сприяє зміцненню господарського розрахунку, доцільнішому і ефективнішому використанню власних коштів.

Фонд розвитку виробництва утворюється за рахунок прибутку підприємства до 50%, амортизаційних відрахувань на реновацію — до 45% і коштів від продажу зайвого устаткування.

У 1969 р. фактичне утворення фонду розвитку виробництва в промисловості було дещо інше. Амортизаційні відрахування становили 58,5%, прибуток — 32,3% і кошти від продажу зайвого устаткування — 9,2% [3, 105]. Як видно, прибуток не займав вирішального місця у створенні фонду розвитку виробництва, чим послаблюється його зв'язок з господарським розрахунком.

Аналіз джерел формування фонду розвитку виробництва показує, що вони мають різну економічну основу. Від величини прибутку залежить розмір фонду: чим більший прибуток має підприємство, тим більший розмір відрахувань, і навпаки.

Інше значення мають амортизаційні відрахування, розмір їх залежить тільки від вартості основних фондів підприємства.

Що стосується коштів від продажу зайвого устаткування, то це сприяє доцільнішому використанню його в інших ланках народного господарства, і задоволенню потреб підприємства в ресурсах. У середньому це джерело утворення фонду розвитку виробництва дає від 1 до 10%.

Кошти ці зберігаються на особливому рахунку в банку і утворюють фонд розвитку виробництва, внутрішнє джерело фінансування підприємства, від розміру і правильного використання якого набагато залежить ефективність розширеного відтворення основних фондів і якість їх зростання.

У ефективному використанні ресурсів з фонду розвитку виробництва велику роль відіграє забезпеченість підприємства необхідним устаткуванням, матеріалами тощо. Але матеріальне забезпечення кожного підприємства має свій певний структур-

ний склад, саме необхідний для задоволення всіх власних потреб, для дальшого технічного вдосконалення виробництва.

Високий рівень розвитку суспільного виробництва в нашій країні забезпечується безперервним, постійним зростанням основних фондів. Наприклад, тільки парк металорізних верстатів у 1971 р. збільшився порівняно з 1940 р. у 5 разів, а парк ковально-пресового устаткування за цей період — у 6,8 раза [4, 62].

Ці дані свідчать про те, що в нашій країні щорічно збільшується кількість високоякісних верстатів і іншого устаткування, яке в великій мірі впливає на ефективність суспільного виробництва, на підвищення рівня продуктивності праці.

Науково-технічний прогрес спричиняє якісне поліпшення знарядь праці, якими переозброюється виробництво. Саме тому кошти фонду розвитку виробництва необхідно спрямовувати на удосконалення виробництва і впровадження нових знарядь праці.

Фінансування з фонду розвитку виробництва треба здійснювати так, щоб був тісніший зв'язок між використанням ресурсів з цього фонду і матеріальним заохоченням робітників підприємства, бо нерідко ці кошти підприємства витрачають на фінансування робіт, які не мають нічого спільного з основним виробництвом і відтворенням основних фондів.

Так, наприклад, на Харківському турбінному заводі в 1970 р. 31% коштів фонду розвитку виробництва було затрачено на будівництво і ремонт доріг, на верстатобудівному заводі — 16,2%, на електромеханічному — 11,8%. А саме на цих заводах багато старого і зношеного устаткування, яке необхідно замінити: на турбінному — 39,4%, на верстатобудівному — 50,5%, на електромеханічному — 26,6 %¹.

Зрозуміло, що в таких умовах згадані витрати коштів не можна вважати за доцільні.

Промислові підприємства проводять досить значний обсяг робіт, які сприяють технічному поліпшенню виробництва. На ХТЗ, наприклад, у 1970 р. 20,4% згаданого фонду було витрачено на оновлення основних фондів, 19,7% — на автоматизацію і механізацію виробництва, 3,2% — на впровадження нової техніки. На «Електроважмаші» 56% затрачено на впровадження нової техніки і 61% — на механізацію і автоматизацію, тобто витрати на 17% перевищили утворений фонд.

Але на багатьох підприємствах кошти фонду розвитку виробництва використовуються незадовільно, його залишок на кінець 1970 р. становив на ХТЗ — 53,5%, а на 8 ДПЗ — 50%¹. Це свідчить про те, що підприємства зазнають великих труднощів по

¹ Підраховано за даними річних звітів заводів.

забезпеченню вартісної форми фонду — речовою, а тому витрачають кошти на інші цілі.

Дальше вивчення методів утворення і використання фонду розвитку виробництва набирає важливого значення в умовах господарської реформи і швидких темпів розвитку науково-технічного прогресу.

Діючий тепер порядок покриття витрат на заміну і модернізацію устаткування та інші роботи за рахунок фонду розвитку виробництва має ряд недоліків. При фінансуванні з цього фонду заходів по технічному вдосконаленню виробництва нерідкі випадки, коли затрати частково покриваються за рахунок кредиту банку. Такий порядок затрудняє розрахунок окупності витрат цього заходу і його ефективність. У таких випадках було б доцільним розмежувати фінансування затрат з фонду розвитку виробництва і кредитів банку. Це повинні бути два самостійних джерела фінансування, причому ні в якому разі не слід обмежувати розмір кредиту величиною фонду розвитку.

Аналіз джерел створення фонду розвитку показує, що він виражає економічні відносини між суспільством і підприємством по використанню амортизаційних відрахувань і по виробництву, розподілу та використанню частини чистого прибутку, виробленого на підприємстві.

Нам здається необґрунтованим твердження, що всі підприємства повинні мати однакові умови щодо створення фонду розвитку виробництва. За таких умов нехтується заохочувальне значення цього фонду.

Безперечно, підприємства, що працюють успішніше і створюють більше прибутку, мають право на більший розмір відрахувань у фонд розвитку.

Розмір відрахувань від прибутку повинен відповідати ефективності виробництва і стимулювати його. Саме цьому на підприємствах не повинно бути рівних можливостей для утворення фонду розвитку виробництва за рахунок прибутку. За своїм економічним змістом прибуток є джерелом для розширеного відтворення суспільного виробництва.

Другим важливим джерелом формування фонду розвитку виробництва є відрахування на амортизацію, які призначаються для реновації і за своєю природою можуть забезпечувати не тільки просте, але й розширене відтворення основних фондів [див. 1; 30, 219—220; 31, 273—275].

Використання амортизаційних відрахувань для розширеного відтворення основних виробничих фондів має величезне значення, оскільки воно сприяє вищим темпам їх зростання при незмінній нагромаджуваній частині в національному доході.

Приблизно третина амортизаційних відрахувань, призначених для реновації, направляється в фонд розвитку виробництва, а дві третини використовується в централізованому порядку, що

сприяє доцільнішому формуванню основних народногосподарських пропорцій.

Амортизаційні відрахування за своєю природою є грошовим відбиттям спрацьованості основних фондів у процесі їх виробничого використання. Розмір амортизаційних відрахувань повинен забезпечити відтворення спрацьованих знарядь праці і витрати на капітальний ремонт. Отже, необхідно добиватися взаємозв'язку амортизаційних відрахувань, призначених для реновації, з вартістю основних фондів, що вибувають з ладу. Щодо амортизаційних відрахувань, призначених для капітального ремонту, то їх доцільно не відособлювати, а включати в фонд розвитку виробництва.

Як відомо, на підприємствах використовується до 90% цих відрахувань для фінансування капітального ремонту. Ось ці кошти й слід включати до фонду розвитку виробництва, що значно підвищувало б роль цього фонду в господарській діяльності підприємства і сприяло б виконанню планів капітальних ремонтів. Підприємство мусить само вирішувати — ремонтувати застарілу техніку чи замінити її.

Аналіз звітних даних деяких харківських підприємств свідчить, що фонд розвитку виробництва тут не відповідає їх вимогам оновлення застарілого устаткування. На турбінному заводі цей фонд становить 2,5% активної частини основних фондів, на «Електроважмаші» — 3,6%, на верстатобудівному — 2,9%, на електромеханічному — 4,0%. А саме на цих підприємствах багато устаткування підлягає заміні. Якщо взяти відношення вартості фонду розвитку виробництва до вартості фондів, що підлягають заміні, то воно становитиме на турбінному заводі 6,9%, на електромеханічному — 15,2%¹.

Цей приклад доводить необхідність значно збільшити фонд розвитку виробництва за рахунок амортизаційних відрахувань, призначених для капітального ремонту. Але це не означає, що збільшуючи фонд розвитку виробництва, можна розв'язати проблему оновлення застарілого устаткування, бо цим встановлюється тільки вартісна рівновага. Для здійснення реальної заміни треба значно збільшити випуск устаткування. Виробництво металорізних верстатів у 1968 р. становило 200,8 тис. штук, а потреба в них дорівнювала 324,0 тис. штук, диспропорція становила 123,2 тис. штук. Оскільки щорічно списується приблизно 2—2,2% діючого парку машинобудівного устаткування, то практично машинний парк СРСР оновлюється через 25—28 років [6, 14].

Директивами XXIV з'їзду КПРС передбачено збільшити виробництво металорізних верстатів і не менше 25—30% їх та не менше 30% ковальсько-пресового устаткування направити

¹ Підраховано за даними річних звітів заводів за 1970 рік.

для переозброєння народного господарства і тим самим значно скоротити обсяг капітальних ремонтів [2, 284].

Комуністична партія і Радянський уряд розглядають переозброєння народного господарства у нерозривному зв'язку із значним прискоренням темпів науково-технічного прогресу як вирішальної умови швидкого зростання продуктивних сил країни. Тільки за перший рік нової п'ятирічки було виготовлено 2539 металорізних верстатів з числовим програмним управлінням і введено в дію 400 нових промислових підприємств [7, 1, 2].

Весь обсяг виробничих фондів, введених у дію за роки дев'ятої п'ятирічки, в промисловості становитиме 46 і в сільському господарстві — 60% [2,157]. Це істотно підвищить технічний рівень виробництва.

Своєчасному впровадженню у виробництво найновіших знарядь праці і сприяє фонд розвитку виробництва, який дозволяє підприємствам з найбільшою ефективною використовувати його ресурси для підвищення технічного рівня виробництва. Як свідчать дані, в усіх джерелах фінансування капітальних вкладень підприємств питома вага власних коштів збільшилась з 39% у 1964 р. до 45% у 1968 р. [5, 3, 4].

Таким чином, в умовах повного господарського розрахунку фонд розвитку виробництва є формою децентралізованих капіталовкладень, яка сприяє доцільнішому використанню власних коштів на фінансування розширеного виробництва. При цьому важливого значення набуває співвідношення між централізованими і децентралізованими джерелами фінансування. Суть цього питання полягає в тому, що підприємству зменшується план централізованих капіталовкладень на величину амортизаційних відрахувань, направлених у фонд розвитку підприємства, причому підприємство не забезпечується матеріалами.

Певний недолік ще полягає і в тому, що всі кошти фонду розвитку виробництва зберігаються на особливому рахунку в банку. Такий стан у багатьох випадках обмежує використання коштів фонду розвитку на різні господарські потреби. Нерідко буває, що підприємство на розрахунковому рахунку не має коштів, а на особливому рахунку такі кошти зберігаються. Це заморожує ресурси, призводить до зайвих труднощів, бо підприємство змушене звертатися до банку за кредитом. Доцільніше було б дозволити підприємствам використовувати кошти фонду розвитку в різних випадках, але з умовою, що через деякий час вони будуть повернені. Такий порядок використання коштів фонду розвитку, на нашу думку, дозволив би уникнути труднощів фінансування.

Функціонує фонд розвитку виробництва під впливом економічних законів соціалізму, отже, кошти фонду розвитку планомірно використовуються для розвитку народного господарства.

Рациональне його використання значно поліпшує внутрішню структуру основних виробничих фондів.

Важливо, щоб фонд розвитку використовувався на активну частину основних фондів і насамперед на вдосконалення знаряддя праці.

Постійне оновлення застарілого устаткування — це форма використання досягнень науково-технічного прогресу для успішного розвитку виробництва. Від рівня технічної озброєності праці, від того, як швидко будуть впроваджуватися в виробництво найновіші машини і устаткування, значною мірою залежить продуктивність праці, поліпшення якості продукції, зростання прибутку і рентабельності виробництва.

Велике значення має забезпеченість фонду розвитку виробництва матеріалами, устаткуванням тощо. До речі, в 1968 р. в цілому по промисловості країни залишок фонду становив 614 млн. крб., в 1969 р. — 777 млн. крб., а на кінець 1970 р. 889 млн. крб., що відповідно становить 27,3, 21,7 і 21,0% всього фонду [4,728]. Як свідчать наведені дані, кошти фонду розвитку виробництва з кожним роком використовуються все краще, але в цілому залишки невикористаних коштів все ще великі. Щоб цьому запобігти, необхідно складати централізовані плани використання фонду по міністерствах і забезпечувати його матеріалами та технічною документацією.

На XXIV з'їзді КПРС зазначалось, що, починаючи з 1971 р., в планах розвитку народного господарства буде передбачено таке забезпечення [2, 181]. Ці заходи зроблять значний вплив на своєчасне оновлення застарілої техніки і прискорення темпів науково-технічного прогресу.

Аналіз роботи промислових підприємств у нових умовах господарювання показує, що фонд розвитку виробництва відіграє важливу роль у їхній господарській діяльності. Використання коштів цього фонду дозволяє проводити значніші заходи з технічного вдосконалення виробництва, ніж це було до економічної реформи.

Розглянуті питання торкаються лише деяких аспектів удосконалення і доцільнішого використання фонду розвитку виробництва на сучасному етапі розвитку економіки і повинні розв'язуватися з урахуванням конкретних вимог виробництва в різних галузях народного господарства.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 30, 31.
2. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Політвидав України, К., 1971.
3. В. В. Деменцев, Р. Д. Винокур. Хозрасчет и финансы производственных объединений. Изд-во «Финансы», М., 1971.
4. Народное хозяйство СССР в 1970 году. Стат. ежегодник. Изд-во «Статистика», М., 1971.
5. Ж. «Вопросы экономики», 1971, № 7.
6. Ж. «Плановое хозяйство», 1970, № 10.
7. Газ. «Правда», 23 січня 1972 р.